ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

Η ΓΕΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΕΝ ΤΗι ΣΧΕΣΕΙ ΑΥΤΗΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΥΠΟ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Χ'' ΔΑΝΙΗΛ

ΤΡΟΦΙΜΟΥ ΤΗΣ ΕΝ ΧΑΛΚΗι ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΟΡΟΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΕΝ ΒΑΡΝΗι
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Χ. Α. ΛΑΜΠΡΙΔΟΥ
1894

ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

Η ΓΕΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΕΝ ΤΗι ΣΧΕΣΕΙ ΑΥΤΗΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Διδακτορικὴ διατριβὴ

ΥΠΟ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Χ'' ΔΑΝΙΗΛ

τροφίμου τῆς ἐν Χάλκῃ Θεολογικῆς Σχολῆς καὶ διδάκτορος τῆς φιλοσοφίας

ΕΝ ΒΑΡΝΗι

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΗΣ «ΟΔΗΣΣΟΥ»

1894

Εἰ καὶ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος (α) ἐκ πρώτης ὄψεως ἀποδοκιμάζων φαίνεται πᾶν ἑλληνικὸν ὡς μάταιον καὶ ψευδὲς (β), καὶ ἐπιτιθέμενος κατά τε αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων, οὓς παῖδας ἀποκαλεῖ, καὶ κατὰ τῶν ἀρετῶν καὶ φιλοσοφικῶν αὐτῶν δοξασιῶν καὶ διδασκαλιῶν, τῶν μὲν ὡς κενοδοξίας ἔμπλεω (γ), τῶν δὲ ὡς ὑπ' ἀλλήλων ἀναιρουμένων, ἀνεπιτυχῶν καὶ γελοίων (δ), βαθύτερον ὅμως ἐρευνώμενος διαγι-

(α) Ἐκ τῶν πολυπληθῶν καὶ γνωστῶν περὶ τῆς παροιμιώδους καταστάσης εὐστομίας αὐτοῦ κρίσεων καὶ τῆς Ἠθικῆς, σημειοῦμεν ἐνταῦθα ταῦτα μόνα· «Gedankenreichthum, Stärke der moralischen Beweisführung und ernste Gewissensprache haben ihn zum Repräsantanten seiner Kirche gemacht» (Gass «Gesch. d. christ. Ethik» Berlin 1881 B. I S. 202)· καὶ Ein mit solchen Eigenschaften ausgerüsteter Kämpfer für das Reich Gottes sollte nicht im Hintergrunde stehen bleiben sondern in den Mittelpunkt des Kampfes hervorgeführt werden. Der Schatz welchen der göttliche Geist in dieser verklärten Seele niedergelegt hatte, würde nicht so sich haben offenbaren können, wenn ihn nicht die Vorsehung auf den Höheren und gefährlicheren Platz berufen hätte (Neander «Der heilige Chrysostomus» Berlin 1858 S.364). — (β) Ἐφεσ. ὁμ. κα' § α' κα § γ' — (γ) Ἰωάν. ὁμ. ξγ! 59,349. — (δ) Ὑπόθ. τῆς Α' Κορ. Τ. 61, σελ. 12.

νώσκεται ὅτι ἀποφεύγει τὴν σύστασιν καὶ τοὺς ἐπαίνους τῶν προϊόντων τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, οὐχὶ ὡς μὴ ἀναγνωρίζων τὴν ἀξίαν αὐτῶν καὶ δύναμιν, ἀλλὰ τοῦτο μὲν ὡς πατρικῶς καὶ ἐν πόνῳ ψυχῆς μεριμνῶν ἵνα τηρήσῃ τοὺς πιστοὺς μακρὰν τῆς πολυθεΐας, καὶ τοῦ ἐκλελυμένου τῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν βίου, πρὸς ἃ τὰ ἐν τῇ ἐποχῇ αὐτοῦ πανταχοῦ διασαλπιζόμενα ἑλληνικὰ γράμματα καὶ ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία εἷλκυον, τοῦτο δὲ, ἵνα μὴ φύλλα καὶ σκέπην μόνον, καὶ μόνα κονιάματα ἐξωτερικὰ τῶν χριστιανῶν ἐν τούτοις θηρευόντων, τῆς στεῤῥᾶς οἰκοδομῆς καὶ τοῦ ἀληθοῦς χριστιανικοῦ καρποῦ ἐκπέσωσιν. (ε). Καὶ ὄντως, οὐ μόνον αὐτὸς ὁ Χρυσόστομος τὴν ὑπὸ τὸν Λιβάνιον καὶ Ἀνδραγάθιον ἐξωτερικὴν μόρφωσιν ἑαυτοῦ εἰς τοὺς ἕλληνας πεζούς τε καὶ ποιητὰς, φιλοσόφους καὶ ῥήτορας ἐν μέρει ὀφείλει, ἀλλὰ καὶ ἄριστα αὐτοὺς γινώσκει (ζ), καὶ πολλαχοῦ μνείαν αὐτῶν ποιεῖται, καὶ ὡς πρότυπα δὲ ἔτι μιμήσεως τοὺς παρ' Ἕλλησιν ἐν ἀρεταῖς ποικίλαις διαλάμψαντες καὶ παρ' αὐτοῖς ἐξέχοντας ἐν εὐθέτῳ στιγμῇ προβάλλεσθαι οἶδεν, πρὸς ἐντροπὴν, ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ὀψόμεθα, τῶν χριστιανῶν αὐτοῦ ἀκροατῶν. (η). Βεβαίως ὡς χριστιανὸς ἱεράρχης τὸ ζῶν ὑπόδειγμα τοῦ Λυτρωτοῦ ἀεὶ καὶ τὰς ἐντολὰς Αὐτοῦ ἐν πᾶσι τοῖς πιστοῖς προτίθησι, καὶ ὡς διδάσκαλος τῆς Ἐκκλησίας τὸν Παῦλον ὡς τὸν μόνον αὐτοῦ διδάσκαλον ἀνακηρύσσει. (θ) Εἰ καὶ δὲ τόν αὐτὸν τοῦτον Σωτῆρα καὶ οἱ τῶν Ἑλλήνων κορυφαῖοι, οἱονεὶ θεοφορούμενοι διὰ τῆς ἐνούσης ἐμφύτου τοῦ Λόγου σπορᾶς, ἧς πᾶν γένος ἀνθρώπων μετέσχε (ι), προέβλεπον καὶ προδιεζωγράφουν (κ), καὶ πανταχόθεν καὶ ἐκ παντὸς λαοῦ τὰς μεταφυσικὰς αὐτῶν ἀρυόμενοι ἰδέας, ἔσπευδον εἰς τὴν κατὰ τὸ ἑνὸν ἐν καιροῖς ἰδίοις πλήρωσιν

---

12. — (ε) Ἴδε «Ὕψιστον ἀγαθὸν» § 6, ὑποσημ. 8 καὶ 9. — (ζ) Α' Κορ. ὁμ. κθ' § α' καὶ ἑρμ. τοῦ 12-ου στίχ. τοῦ α' κεφαλ. τῆς πρὸς Τίτον. — (η) «Ὕψιστον ἀγαθὸν» § 6. — (θ) Ὑπόθ. τῆς πρὸς Ῥωμ. ἐπιστλ. Τ. 60,391· «οὐδὲ γὰρ ἡμεῖς ὅσα περ ἴσμεν, εἴπερ τινὰ ἴσμεν, δι' εὐφυΐαν καὶ ὀξύτητα διανοίας ἐπιστάμεθα, ἀλλὰ διὰ τὸ συνεχῶς ἔχεσθαι τοῦ ἀνδρὸς, (τοῦ Ἀποστόλου Παύλου) καὶ σφοδρὰ διακεῖσθαι περὶ αὐτὸν» — (ι) Ἰουστίνου Ἀπολογ. Α. c 46 — Β. c 8). — (κ) «Καθεύδοντες διατελοῖτε ἂν

τοῦ προορισμοῦ αὐτῶν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐν τούτοις ἡ Ηθική αὐτῶν, ὡς ἐκ τῆς διαφόρου αὐτῶν ἀρχικῆς τάσεως καὶ τῆς ἰδιοφυΐας διαφέρει τῆς τοῦ Χρυσοστόμου καὶ τῆς τοῦ χριστιανισμοῦ ἀν γένει. (λ) Τὰς ὁμοιότητας ταύτας καὶ διαφορὰς τοῦ ἐν τῇ γενικῇ Ἠθικῇ (μ) φιλοσοφικοῦ στοιχείου τοῦ κατ' ἐξοχὴν τούτου Ἕλληνος χριστιανοῦ (ν) ἐν τῇ σχέσει αὐτοῦ

εἰ μή τινα ἄλλον ὁ Θεὸς ἐπιπέμψειε, κηδόμενος ὑμῶν» (Πλάτωνος Ἀπολγ. Σωκράτους 31, Α)· καὶ «οὕτω διακείμενος ὁ δίκαιος μαστιγώσεται, στρεβλώσεται, δεθήσεται, ἐκκοπήσεται τὼ ὀφθαλμώ, τελευτῶν πάντα κακὰ παθὼν ἀνασχινδυλευθήσεται» (Πολιτ. βιβλ. Β 361 Ε καὶ ἑξῆς). — (λ) «Περὶ τῆς σχέσεως ἀμφοτέρων γράφει Luthardt (Die Ethik des Aristoteles in ihrem Unterschied von der Moral des Christenthums». Leipzig 1876, Pflichtentehre S. 54).

Ἡ ἀριστοτελική, καὶ ἐν συνόλῳ ἡ ἀρχαία Ἠθικὴ ἐσκόπει διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ νὰ ἐξευγενίσῃ καὶ ἐξωραΐσῃ τὴν ἐπίγειον μόνην φυσικὴν ὕπαρξιν ἐν σχέσει πρὸς τὴν Πολιτείαν καὶ τὴν κρατοῦσαν ἀρχήν, ἣν ἐθεώρει ὡς τὴν ἀνωτάτην πραγμάτωσιν τοῦ νοῦ, καὶ ὡς τὴν τελειοτάτην παράστασιν τῆς ἐπιγείου ταύτης ζωῆς. Ἀπ' ἐναντίας ἡ τοῦ χριστιανισμοῦ Ἠθική, ἀρχομένη ἐκ τῆς γνώσεως τῆς ἐπιγείου ζωῆς ἐν τῇ ἐν αὐτῇ ἐνοικούσῃ τελεολογικῇ πρὸς τὸ ὑπερκόσμιον σχέσει αὐτῆς, ἤτοι σχέσει τῆς ἠθικῆς τοῦ ἀνθρώπου προσωπικότητος πρὸς τὸν Θεόν, διδάσκει τὴν ἐν συναισθήσει ἐνδόμυχον οἰκειοποίησιν τῆς σχέσεως ταύτης καὶ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῆς εἰς πάσας τὰς ποικίλας τῆς ἐπιγείου ζωῆς ἀποχρώσεις, ὡς αὗται ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς καὶ τῶν φυσικῶν αὐτῆς ἀπαιτήσεων ὁρίζονται, ἵνα οὕτω τὸ ἄπειρον ἐν τῷ πεπερασμένῳ παραστῆσαι δυνηθῶμεν καὶ συντελέσαι πρὸς αὔξησιν καὶ στερέωσιν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο ἀκριβῶς ἐστὶν ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῆς ἀρχαίας Ἠθικῆς καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν γένει».

(μ) Ἡ γενικὴ Ἠθικὴ πραγματεύεται περὶ τῶν γενικῶν ζητημάτων τῆς Ἠθικῆς καὶ τῆς γενικῆς Καθηκοντολογίας, ἡ δὲ μερικὴ περὶ τῶν ἐκ ταύτης συναγομένων μερικῶν καθηκόντων καὶ τῶν τούτοις ἀντιστοιχουσῶν μερικῶν ἀρετῶν καὶ κακιῶν. (Ἐκκλ. Ῥητορικὴ Φιλίππου Π. Παπαδοπούλου ἐν Κων)πόλει 1888 σελ. 50 καὶ ἑξῆς).

(ν) Villemain. Essai sur l' éloquence chrétienne au IV siècle, Paris 1849 pp. 194—217: «Il (ὁ Χρυσόστομος) est le plus beau génie de la societé nouvelle entrée sur l' ancien monde. Il est par excellence le Grec devenu chrétien. Réformateur austère, sous ses paroles melodieuseset vivès on sent toujours l' imagination, qui dans la Grèce avait inspiré tant . . . . Toutefois, en lisant ses ouvrages on ne peut se croire

πρὸς τὸ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐρευνήσαντες ἐκτίθεμεν τὴν ἐπὶ τῶν συγγραμμάτων ἀμφοτέρων μελέτην ἡμῶν ὧδε·

Α' Ὕψιστον ἀγαθὸν καὶ ὕψιστον κακόν.

Β' Συνειδός.

Γ' Ἀρετὴ καὶ κακία.

Ἐνταῦθα, δραττόμενοι τῆς εὐκαιρίας, ἐκφράζομεν καὶ δημοσίᾳ τὰς εὐχαριστίας καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην ἡμῶν τοῖς λόγῳ τε καὶ ἔργῳ προθύμοις πᾶσιν ἀρωγοῖς ἰδίᾳ δὲ ὄντως φιλέλλησι καθηγηταῖς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου Dr Iwan von Müller, καὶ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Λειψίας Dr Max Heinze ὧν τὴν χάριν ἕως ἡμῖν ἀϋτμὴ ἐνὶ στήθεσσι μεμύκει, ἕως ὁρῶμεν φάος ἠελίοιο, ἕως ἐν ζωοῖσίν ἐσμεν, ἀείσομεν.

---

ci près de la barbarie du moyen-âge. On se dit: la société va-t-elle renaître sous un culte nouveau et remonter vers une époque supérieure á l' antiquité sans lui ressembler? Le génie d' u n g r a n d h o m m e vous a fait cette illusion».

Τ = τόμος Πατρολογίας Migne, ἐφ' ἧς ἐγένετο ἡ μελέτη αὕτη.

Α. ΥΨΙΣΤΟΝ ΑΓΑΘΟΝ

καὶ

ΥΨΙΣΤΟΝ ΚΑΚΟΝ

§ 1. Τῶν ἐν τῷ κόσμῳ τῷ παρόντι ἀγαθῶν τὸ τὴν ὑψίστην ἔχον ἰσχὺν, τὸ πάντων ὑπαραναβεβηκὸς καὶ ἀκρότατος τυγχάνει κατὰ τὸν ἡμέτερον λιγὺν ἐν Πατράσιν ἀγορητὴν Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον, ὑποκειμενικῶς μὲν ἡ ἀρετὴ, ἡ εὐαρέστησις δηλονότι τοῦ ἀνθρώπου τῷ Θεῷ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ἡ ἐν τῇ ἐκπληρώσει τοῦ θελήματος αὐτοῦ τελειουμένη. ἡ ἐκ ταύτης μεταξὺ Πατρὸς καὶ τέκνου ἐγκάρδιος σχέσις καὶ δεσμὸς, ἡ ἐν τῇ ὁμοιώσει τῷ πατρὶ κτωμένη υἱότης (1), ἡ εὐσέβεια καὶ θεοσέβεια, ἢ ὡς ἄλλως αὐτὴν ἀποκαλεῖ, ἡ φιλοσοφία (2), ἡ μόνη ἀληθὴς καὶ ὑψοποιὸς φι-

(1) Γενεσ. ὁμιλ. θ Τ. 53 σελ. 76. — (2) «Μέγα ἀγαθὸν φιλοσοφία· (φιλοσοφίαν δὲ λέγω τὴν παρ ἡμῖν· τὰ γὰρ τῶν ἔξωθεν ῥήματα καὶ μῦθοι μόνον εἰσί καὶ οὐδὲ αὐτοὶ οἱ μῦθοι φιλόσοφόν τι ἔχοντες· δόξης γὰρ ἕνεκεν ἅπαντα γίνονται τὰ παρ' ἐκείνοις.) Μέγα τοίνυν ἀγαθὸν ἡ φιλοσοφία καὶ τὰς ἀμοιβὰς ἐντεῦθεν ἡμῖν ἀποδίδωσιν» (Ἰωάννου ὁμ. ξγ' Τ 59, σελ. 349). "Εἰ γὰρ Ἕλληνες ἄνδρες τριωβολιμαῖοί τινες καὶ κύνες φιλοσοφίαν τοιαύτην ἀναδεξάμενοι τριωβολιμαῖον (τοιαύτη γὰρ ἡ ἑλληνική), μᾶλλον δὲ οὐδὲ αὐτὴν, ἀλλὰ ὄνομα αὐτῆς, καὶ τρίβωνα περιθέμενοι καὶ κόμην θρέψαντες, πολλοὺς δυσωποῦσι πόσῳ μᾶλλον ὁ ὄντως φιλόσοφος, Εἰ σχῆμα ψευδὲς, εἰ σκιὰ φιλοσοφίας φαινομένη οὕτως αἱρεῖ, τί ἐὸν τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν ἀγαπήσωμεν καὶ τὴν εἰλικρινῆ; (Ἐφεσ. ὁμ. κ.' § γ').

λοσοφία, ἡ οὐχί, ὡς παρά τισι τῶν ἔξωθεν, εἰς ῥήματα μόνον καὶ ῥητορείας, οὐχὶ εἰς ἐπίδειξιν ἐκτενῶς σκιάζοντος πώγωνος, σοβαρᾶς ἐξωμίδος ἀναβολῆς, φυσήματος μεγάλου καὶ κόμης λελυμένης, καὶ ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἡ εἰς σχῆμα ἐξωτερικὸν μόνον ἀναλυομένη καὶ ἐπιδεικνυομένη, ἀλλ' ἡ τὸν ἔσω ἄνθρωπον τῷ Θεῷ οἰκειοῦσα καὶ τὴν καρδίαν, τὸν νοῦν καὶ τὴν βούλησιν τῷ θελήματι αὐτοῦ τῷ ἀποκαλυφθέντι κατὰ πάντα ὑποτάσσουσα. Μόνος ὁ τῆς ἀληθοῦς ταύτης φιλοσοφίας ἐργάτης ἀπολαύει τοῦ πολλαπλοῦ κέρδους καὶ γεύεται τῶν εὐχυμοτάτων τοῦ μόνου ὄντως τούτου ἀγαθοῦ καρπῶν, τῆς τῶν ὀχληρῶν μεριμνῶν καὶ παθῶν ἀνίας καὶ ὀδύνης πεῖραν κατὰ τὸ δυνατὸν διαφεύγων, οὐδενὶ δουλεύων καὶ οὐδενὸς παρενοχλοῦντος τῇ ὑψίστῃ ἐντρυφῶν εὐδαιμονίᾳ. (3).

§ 2. Τὸ ἄριστον τοῦτο καὶ ὕψιστον ἐν τοῖς ἀγαθοῖς, ἐνώπιον τοῦ ὁποίου τὰ λοιπὰ πρὸς ἡμᾶς ἀγαθὰ ὀνόματα μόνα τοῦ πράγματος ἔρημα ἀναδείκνυνται, οὐχὶ κοιμώμενοι καὶ ῥέγχοντες, οὐδὲ βουλόμενοι μόνον καὶ ἁπλῶς ἐπιθυμοῦντες κτῆμα ἡμῶν ποιούμεθα, ἀλλὰ καὶ τῆς καλῆς ταύτης πραγματείας ἁπτόμενοι, (4) καὶ εἰς τοὺς πρὸς τὴν ἀρε-

—(3) «Οὐδὲν ἀγαθὸν ἐν τῷ παρόντι βίῳ, ἀλλ' ἡ ἀρετὴ μόνον, οὐ πλοῦτος οὐ χρήματα, οὐχ' ὑγιεία, οὐ δυναστεία, οὐκ ἄλλο οὐδὲν„ (Περὶ εἱμαρμ. καὶ προνοίας, λογ. α. Τ. 50, 749). — Ὁ Πλάτων «τῷ φιλοσόφῳ . . . ὑπάρχει . . . τὰς ἡδονὰς τὰς ἑαυτοῦ ἕκαστον καὶ τὰς βελτίστας καὶ εἰς τὸ δυνατὸν τὰς ἀληθεστάτας καρποῦσθαι» (Πολιτ. βιβλ. θ, 586 Ε). Ὁ Ἀριστοτέλης «τὸ τῆς ἀρετῆς ἆθλον καὶ τέλος ἄριστον εἶναι φαίνεται καὶ θεῖόν τι καὶ μακάριον» (Ἠθικὰ Νικομάχεια Α', 9) καὶ «κύριαί εἰσιν αἱ κατ' ἀρετὴν ἐνέργειαι τῆς εὐδαιμονίας, αἱ δὲ ἐναντίαι τοῦ ἐναντίου . . . τί οὖν κωλύει λέγειν εὐδαίμονα τὸν κατ' ἀρετὴν τελείαν ἐνεργοῦντα; (αὐτοθ. Α, ΙΙ). Ὁ Πλάτων αὖθις «Σω. Οὐκ ἄρα οἷόν τε, ἐὰν μή τις σώφρων καὶ ἀγαθὸς ᾖ εὐδαίμονα εἶναι» καὶ «οὐκ ἄρα οὐδ' ὁ πλουτήσας ἀθλιότητος ἀπαλλάττεται, ἀλλ' ὁ σωφρονήσας» (Ἀλκβδ. 134, Α καὶ Β): καὶ «πειρᾶσθαι χρὴ ἐνθένδε ἐκεῖσε φεύγειν ὅτι τάχιστα, φυγὴ δὲ ὁμοίωσις Θεῷ κατὰ τὸ δυνατόν· ὁμοίωσις δὲ δίκαιον καὶ ὅσιον μετὰ φρονήσεως γενέσθαι» (Θεαίτ. 176 Α. Β καὶ Πολιτ. 10,613 πρβλ. Μτθ. ε', 48). — (4) «Θέλεις γενέσθαι ἐνάρετος; τῆς ἀρχῆς ἐπιλαβοῦ μόνον. Εἰπὲ δή μοι ἐν ταῖς τέχναις ἁπάσαις, ὅταν θέλωμεν ἐν αὐταῖς γενέσθαι ἀρκούμεθα τὸ θέλειν, ἢ καὶ ἁπτόμεθα τῶν

τὴν πόνους ἑαυτοὺς καθιέντες, καὶ ἐμπράκτως δεικνύντες ὅτι καὶ αὐτοὶ τὸ κὰδ δύναμιν σπεύδομεν, ἵνα χὠθεὸς κατὰ τὸν Αἰσχύλον (Περσ. 743) συναφθῇ· οὕτω δὲ εἰς ὡριμότητα καὶ τελειότητα τὸ μέγιστον τῶν ἡμῖν διαφερόντων ἔργων ἄγοντες, ἀπολαμβάνομεν τῶν πλουσίων αὐτοῦ καρπῶν, ὅπερ ἄλλως τε καὶ ἐπὶ παντὸς βιωτικοῦ ἐγχειρήματος ἐπιμόνως ἐργαζόμεθα, σκοπίμως καὶ δραστικῶς πᾶν τὸ λυσιτελὲς ἐνεργοῦντες.

§ 3. Ἐφεξῆς, ἵνα ἐπὶ πλεῖον ἀναδείξῃ τὰς ἐν τῇ κορωνίδι ταύτῃ τῶν ἀγαθῶν, τῇ ἀρετῇ, ἐνυπαρχούσας ἐξόχους ἰδιότητας, γλαφυρότατα ἐν τῇ χαρακτηριζούσῃ αὐτὸν θελκτικωτάτῃ καὶ πειστικῇ εὐστομίᾳ, καὶ ἐν ἑνὶ στόματι μετὰ τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους, ἐκτίθησι τὸ ἀκατάβλητον τῆς φιλοσόφου ψυχῆς, τὸ ἀταπείνωτον, τὸ εὐμηχάνως πάντων καὶ εὐχερῶς περιγίνεσθαι τῶν δεινῶν· ἐξαίρει τὸ ἄλκιμον αὐτῆς καὶ στεῤῥόν, τὴν ὑπέροχον αὐτῆς ἀξίαν καὶ τιμήν· παραβάλλει αὐτὴν πρὸς πάντα τὰ ἐπὶ γῆς ἀγαθὰ καὶ διαζωγραφεῖ πῶς ἅπαντα τὰ κωλύοντα, τὰ θλίβοντα καὶ τὰ δοκιμάζοντα ὀδυνηρὰ ἐν τῷ κράτει αὐτῆς καὶ τῇ ἰσχύει διασκεδάζει καὶ τελοιοῖ τὴν ὁδὸν καὶ τὸν σκοπὸν αὐτῆς, οὔτε ὑπὸ τῶν δοκούντων ἡδεῶν καὶ θωπευτικῶν δελεαζομένη, ἀλλ- οὔτε ἐνώπιον τῶν ἐπισειομένων ποικίλων κολάσεων καὶ θανάτων ἐνδιδοῦσα καὶ ὑποχωροῦσα. Ὁ ἐνάρετος ἐν τῷ ἐν αὐτῷ ἠθικῷ φρονήματι κατέχει τὴν ῥίζαν καὶ πηγὴν τῆς φρονήσεως καὶ συναπάντων τῶν λοιπῶν ἀγαθῶν, τοιαύτης καὶ τοσαύτης ἀπογευόμενος ἡδονῆς, ὅσην οὐδ᾽ αὐτὸς ὁ ἐπὶ τοῦ

πραγμάτων; Οἷόν τι λέγω. Βούλεταί τις γενέσθαι κυβερνήτης· οὐ λέγει, Θέλω, καὶ τούτῳ ἀρκεῖται, ἀλλὰ καὶ τοῦ πράγματος ἅπτεται. Θέλει γενέσθαι ἔμπορος· οὐ λέγει, Θέλω μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῦ πράγματος ἅπτεται. Ἀποδημῆσαι πάλιν θέλει, καὶ οὐ λέγει, Θέλω, ἀλλὰ καὶ τοῦ πράγματος ἅπτεται. Εἶτα ἐν πᾶσιν οὐκ ἀρκεῖ τὸ θελῆσαι μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἔργον προσθεῖναι δεῖ, εἰς δὲ τὸν οὐρανὸν βουλόμενος ἀνελθεῖν λέγεις, Θέλω, μόνον; Πῶς οὖν φησὶν ἔλεγες ὅτι τὸ θέλειν ἀρκεῖ; Τὸ θέλειν μετὰ τῶν ἔργων, τὸ ἀντιλαμβανόμενον τοῦ πράγματος, τὸ πονέσαντα» (Ἑβρ. ὁμ. ιστ´ 63,123· πρβλ. καὶ Τ, 54,385 ὁμ. μβ´ Γένεσ.). «τὴν μέντοι κακότητα καὶ λαδὸν ἐστιν ἑλέσθαι ῥηιδίως· τῆς δ᾽ ἀρετῆς ἱδρῶτα θεοὶ προπάροιθεν ἔ-

βασιλικοῦ ἀναβὰς θρόνου καὶ καθήμενος. (5).

§ 4. Τὸ ὕψιστον τοῦτο ἀγαθὸν καὶ τούτου εὐμοιρεῖ τοῦ πλεονεκτήματος, ὅτι οὐ χρήζει ὡς πολλὰ τῶν λυσιτελούντων, ὀργάνων ποικίλων, χειρῶν ξένων καὶ ἐπιστασίας ἀλλοτρίων, ἀλλ' οὕτως ἁπλοῦν καὶ ἀνενδεὲς ὥστε προαιρέσεως μόνης ἀπεριτρέπτου, ψυχῆς ἀμετακινήτου καὶ ἑδραίας, ἀμφοτεροδεξίως τὴν τῆς ἀρετῆς χειριζομένης ἐπιστήμην δεῖται. Ψυχὴ ἡ τούτου κάτοχος ὑπό τε τῶν δεξιῶν καὶ ἀριστερῶν ὅπλων, ὑπό τε φίλων καὶ ἐχθρῶν ὠφελεῖται, ἁπάντων δὲ, μηδενὸς ἐξαιρουμένου, τῶν ἀνιαρῶν ὑψηλοτέρα ἱσταμένη, καὶ ἐκ πάντων πολλὰς ἐν νήψει τὰς ὠφελείας ἀρυομέ-

θηκαν» ᾄδει καὶ Ἡσίοδος (Ἔργ. καὶ Ἡμέραι 287). (5) «Ψυχὴ φιλόσοφος πάντων τῶν ἄλλων θορυβουμένων καὶ γελώντων πάλιν ἀκαίρως ἐν ταῖς τῶν πραγμάτων μεταβολαῖς, αὐτὸς ὥσπερ ἐπί τινος αὐχένος καὶ οἴακος τῆς εὐλαβείας κάθηται ἀκλινής. Τί γὰρ εἰπέ μοι ταράξαι δύναται ψυχὴν εὐλαβῆ; Θάνατος; ἀλλὰ τοῦτο ζωῆς βελτίονος ἀρχὴν οἶδε· ἀλλὰ πενία; ἀλλὰ τοῦτο συμπράττει αὐτῇ πρὸς ἀρετήν· Ἀλλὰ νόσος; ἀλλ' οὐδὲν ἡγεῖται αὐτὴν παροῦσαν. Τί λέγω νόσον; οὐδὲ τὴν ἄνεσιν οὐδὲ τὴν θλίψιν· προλαβοῦσα γὰρ ἑαυτὴν ἔθλιψεν· ἀλλ' ἀδοξία; ἀλλ' ὅλος ὁ κόσμος αὐτῇ ἐσταύρωται. Ἀλλὰ παίδων ἀποβολή; ἀλλ' οὐ δέδοικεν· ὅταν γὰρ περὶ ἀναστάσεως ᾖ πεπληροφορημένη, τί αὐτὴν ἑλεῖν δύναται; οὐδὲν τῶν πάντων· ἀλλὰ πλοῦτος ἐπαίρει; οὐδαμῶς· οἶδε γὰρ ὅτι οὐδὲν τὰ χρήματα· ἀλλὰ δόξα; ἀλλὰ πεπαίδευται ὅτι πᾶσα δόξα ἀνθρώπου ὡς ἄνθος χόρτου· ἀλλὰ τρυφή; ἀλλ' ἤκουσε Παύλου λέγοντος ὅτι ἡ σπαταλῶσα ζῶσα τέθνηκεν. Ὅταν οὖν μήτε φλεγμαίνῃ, μήτε συστέλληται, τί τῆς ὑγείας ταύτης ἴσον ἂν εἴη; (Φιλιππησ. ὁμ. ιβ' § δ' Τ. 62,275) καὶ "Τοῦτο ο ὐ δ' α ὐ τ ὸ ς ὁ τ ὸ δ ι ά δ η μ α π ε ρ ι κ ε ί μ ε ν ο ς ἑαυτῷ κατασκευάσαι δύναιτ' ἄν, ἀλλ' ὁ ἀρετὴν μετιών· αὐτὸς γὰρ μόνος μετὰ πολλῆς κέκτηται τῆς περιουσίας ἐν τῷ τῶν παρόντων εὐρίπῳ πραγμάτων πολλῆς ἀπολαύων γαλήνης» (Μτθ. ὁμ. κδ' 57.321). Ὁμοίως Πλάτων «ψυχὴν τὴν ἀνδρειοτάτην καὶ φρονιμωτάτην ἥκιστα ἄν τι ἔξωθεν πάθος ταράξειε τε καὶ ἀλλοιώσειεν» (Πολιτ Β, 381 Α) καὶ «οὐδὲν δεινὸν πείσει, ἐὰν τῷ ὄντι ᾖς καλὸς κἀγαθὸς, ἀσκῶν ἀρετήν, . . . οὗτος ὁ τρόπος ἄριστος τοῦ βίου . . . καὶ ζῆν καὶ τεθνάναι» (Γοργ. 527 Δ καὶ Ε πρβλ. καὶ Φαιδρ. 241 C. Νομ. 1,626 «τὸ νικᾶν αὐτὸν αὐτὸν πασῶν νικῶν πρώτη τε καὶ ἀ ρ ί σ τ η» καὶ 647, C. ἐπίσης "πολλὴ ἀνάγκη τὸν ἀγαθὸν εὖ τε καὶ καλῶς πράττειν ἃ ἂν πράττη, τὸν δ' εὖ πράττοντα μ α κ ά ρ ι ό ν τε καὶ εὐδαίμονα εἶναι» (Γοργ. 507 C)' Φίλων ὁ Ἰουδαῖος «τὸ δουλεύειν Θεῷ μέγιστον αὔχημα, καὶ οὐ μό-

νη, οὕτως ὑφαίνει καὶ συγκροτεῖ τὸν ἑαυτῆς τέλειον βίον, (6)

§ 5. Ὁ ἐνάρετος ἐργάζεται τὸ ἀγαθὸν τοῦτο οὐχὶ χάριν τῆς ἐπὶ γῆς ἀμοιβῆς καὶ τῆς αἰωνίου μετὰ θάνατον εὐδαιμονίας καὶ μακαριότητος, ἢ πρὸς ἀποφυγὴν τῆς στερήσεως τοῦ προσώπου τοῦ Θεοῦ, καὶ τῶν ἀτελευτήτων καὶ δικαίων τοῖς ἀπειθοῦσιν Αὐτῷ ποινῶν, ἀλλὰ διότι αὐτὴν ὁ Σωτὴρ θέλει, αὐτὴν ἀγαπᾷ, αὐτὴν ἐπιθυμεῖ καὶ ἐπιτάσσει· διὰ τὴν ἀγάπην Αὐτοῦ, ὅπερ ἐστὶν ὁ ἀληθὴς καὶ μόνος μισθὸς, καὶ διότι αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἐπίχαρις αὐτῷ εἶναι δοκεῖ καὶ ἀσπαστὴ καὶ προτιμητέα· «οἱ ἐνάρετοι αὐτὴν καθ' ἑαυτὴν ὡραίαν ὁρῶσι τὴν ἀρετὴν καὶ διὰ τοῦτο αὐτὴν μετέρχονται, καὶ διὰ τὸ τῷ Θεῷ δοκοῦν, οὐκ ἐπὶ μισθῷ ἐργάζονται, καὶ μέγα ἡγοῦνται τὸ σωφρονεῖν, οὐ διὰ τὸ μὴ κολάζεσθαι, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Θεὸς ἐπέταξεν. Εἰ δέ τις ἀσθενέστερος καὶ τὰ βραβεῖα ἐννοείτω». (7).

§ 6. Τὸ ἐν λόγῳ κύριον καὶ οὐσιῶδες ἀγαθὸν, ἡ ἀρετὴ, οὐχὶ ἀναγκαίως καὶ ἀπαραιτήτως καὶ τοῦ τῆς ἔξω παιδείας κόσμου προσδεῖται· σωφρονούσης μὲν γὰρ τῆς ψυχῆς, οὐδεμία ἀπὸ τῆς τῶν λόγων ἀπειρίας ἔσται ζημία, διεφθαρμένης δὲ μεγίστη ἡ βλάβη, κἂν σφόδρα ἡ γλῶττα ἠκονημένη τυγχάνῃ, καὶ τοσούτῳ μείζων, ὅσῳ περ ἂν ἐκείνη προσῇ ἡ δύναμις. Πονηρία γὰρ τὴν τοῦ λέγειν προσλαβοῦσα ἐμπειρίαν πολλῷ χείρονα τῆς ἀμαθίας ἐργάζεται τὰ δεινά· ἡ μὲν γὰρ τῶν λόγων σπουδὴ τῆς ἀπὸ τῶν τρόπων ἐπιεικείας δεῖται, ἡ δὲ τῶν τρόπων ἐπιείκεια οὐκέτι τῆς ἀπὸ τῶν λό-

---

νον ἐλευθερίας, ἀλλὰ καὶ πλούτου καὶ ἀρχῆς καὶ πάντων ὅσα τὸ θνητὸν γένος ἀσπάζεται τιμιώτερον» (Περὶ τῶν Χερουβὶμ Τ. I § 31) ἀντίβαλε καὶ Ῥωμ. ὁμ. α' § δ' 60,400, καὶ Λόγος Β' πρὸς ἄπιστον ποτέρα 47,331. — (6) «Οὐχ' ὅπλων, οὐ δοράτων, οὐ τειχῶν, οὐ τάφρων, οὐ χρημάτων, οὐ στρατοπέδων, ἀλλὰ γνώμης στεῤῥᾶς μόνον (δεῖται ἡ ἀρετὴ), καὶ ἀπεριτρέπτου ψυχῆς, καὶ πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἐπιβουλὴν ἐλέγχει» (Ἐπιστλ. Ε' εἰς Ὀλυμπιάδα τὴν διάκονον Τ. 52. ἔπιθι καὶ Φιλιππησ. ὁμ. ιβ' 62,263) — (7) Ἰωάν. ὁμ. οζ' § δ' 59, 413. καὶ "μείζων ὁ μισθὸς ἐὰν μὴ ἐπ' ἐλπίδι μισθοῦ ποιῇς· . . . δεῖ γὰρ πάντα διὰ τὸν Χριστὸν ποιεῖν, οὐ διὰ τὸν μισθὸν» (Ῥωμ. ὁμ. ε' 60,431) "ἀρκεῖ ἡμῖν ἀντὶ πάντων ἡ τῶν πόνων ὑπόθεσις, καὶ τὸ πεπεῖσθαι σαφῶς ὅτι διὰ τὸν Θεὸν ὑπομένομεν ταῦτα πάν-

γων προσθήκης. (8). Τοιαῦτα ὅμως μετὰ τῶν σωκρατικῶν φιλοσόφων φρονῶν ὁ Χρυσόστομος, οὐδόλως κατὰ τῆς ἔξω παιδείας, ἀλλὰ κατ' ἐκείνων, οἵτινες μόνην ταύτην μεριμνῶσι (9), καὶ χρηματισμοῦ χάριν τὴν ἔξωθεν ἐπαλοιφὴν καὶ τὸ κέλυφος παντὶ τρόπῳ θηρεύουσιν, ἀμελοῦντες τῆς οὐσίας καὶ

τα» (Μτθ. ὁμ. ιστ' 57,257 ἴδε καὶ Γενεσ. ὁμ. ε' § στ' 53,48, καὶ Α' Κορ. ὁμ. μγ' § δ' 61,372. ὁμ. α' εἰς τοὺς Ἀδριάντας 49,15· «ὁ σφόδρα ἐνάρετος οὔτε ἀπὸ φόβου, οὔτε ἀπὸ βασιλείας ἐνάγεται, ἀλλὰ δι' αὐτὸν τὸν Χριστὸν» ὁμ. β' εἰς τὴν Β' Θεσσαλνκ. 62,471· ταὐτὰ καὶ Πλάτων «τὴν ἀρετὴν καθ' ἑαυτὴν μετιτέον, εἰς οὐδὲν ἀποβλέποντα» (Θεαίτ. 176, Β). — (8) « . . . Διὰ τοῦτο οἱ μὲν πολλοὶ καὶ αὐτῶν τῶν ἔξωθεν φιλοσόφων οὐ σφόδα ἐπεμελήθησαν τοῦ πράγματος· οἱ δὲ καὶ τέλεον κατεφρόνησαν, καὶ διετέλεσαν ὄντες ἀμαθεῖς, καὶ τὸν ἅπαντα βίον ἐν τῷ τῆς φιλοσοφίας ἠθικωτέρῳ διατρίψαντες μέρει, σ φ ό δ ρ α ἔ λ α μ ψ α ν καὶ γεγόνασι περιφανεῖς. Καὶ γὰρ Ἀνάχαρσις καὶ Κράτης καὶ Διογένης οὐδεμίαν ἐποιήσαντο σπουδὴν τούτου· φασὶ δέ τινες οὐδὲ Σωκράτης, καὶ μαρτυρήσειεν ἂν ἡμῖν ὁ μάλιστα πάντων ἐν τῇ τέχνῃ ταύτῃ διενεγκών, καὶ τὰ ἐκείνου τῶν ἄλλων εἰδὼς ἀκριβέστερον. Εἰσαγαγὼν γὰρ αὐτόν ποτε εἰς δικαστήριον ἀπολογησόμενον ἐν τῇ πρὸς τοὺς δικαστὰς ἀπολογίᾳ ἐποίησεν οὕτω λέγοντα “Ὑμεῖς δὲ ἐμοῦ ἀκούσεσθε πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν, οὐ μέντοι μὰ Δί', ὦ «ἄνδρες Ἀθηναῖοι, κεκαλλιεπημένους γε λόγους, ὥσπερ οἱ τούτων ῥήμασί τε καὶ ὀνόμασιν, οὐδὲ κεκοσμημένους, ἀλλ' ἀκούσεσθε ἁπλῶς καὶ εἰκῇ λεγόμενα τοῖς ἐπιτυχοῦσιν ὀνόμασι. Πιστεύω γὰρ δίκαια εἶναι ἃ λέγω . . . « . . οὐδὲ γὰρ ἂν δήπου πρέπει τῇ ἡλικίᾳ τῇδε, ὥσπερ μειρακίῳ πλάττοντι λόγους εἰς ὑμᾶς εἰσιέναι» (Πλάτωνος Ἀπολογία Σωκράτους). Ταῦτα δὲ λέγω δεικνὺς ὅτι οὐ διὰ ῥᾳθυμίαν τινά, ἀλλὰ διὰ τὸ μὴ μέγα τὸ πρᾶγμα ἡγεῖσθαι, οὔτε ἔμαθεν, οὔτε ἐχρήσατο» (Λόγος πρὸς πιστὸν πατέρα Τ 47,349)· τοιαῦτα καὶ ἐν Τ. 47,331 καὶ Ἐφεσ. ὁμ· κα' § β' καὶ γ' Τ. 62. — Συμφώνως ὁ Ἀριστοτέλης « . . . οἱ πολλοὶ . . . ἐπὶ τὸν λόγον καταφεύγοντες οἴονται φιλοσοφεῖν καὶ οὕτως ἔσεσθαι σπουδαῖοι, ὅμοιόν τι ποιοῦντες τοῖς κάμνουσιν. οἳ τῶν ἰατρῶν ἀκούουσι μὲν ἐπιμελῶς, ποιοῦσι δὲ οὐθὲν τῶν προσταττομένων, ὥσπερ οὖν οὐδ' ἐκεῖνοι εὖ ἕξουσι τὸ σῶμα θεραπευόμενοι, οὐδ' οὗτοι τὴν ψυχήν, οὕτω φιλοσοφοῦντες» (Ἠθικ, Νκμχ. Β, 3)· καὶ ἐν τῇ Ἠθικῇ τῆς Στοᾶς «nicht in der Betrachtung, sondern im Handeln liegt die höchste Aufgabe des Menschen, (Überweg-Heinze Gesch. d. Phil. I, 259). (9) μ ε ρ ι μ ν ῶ μεθ' ἁπλῆς αἰτιατικῆς δὶς παρὰ Χρυσοστόμῳ μεριμνῶντες αὐτούς» (ὑπόθ. τῆς πρὸς Ῥωμ. ἐπιστλ. α') καὶ «μεριμνᾶν πόλιν μεγάλην καὶ βασιλικωτάτην» (αὐτθ. ὁμ. β', β') ἐπίσης Πρξ. ὁμ. ι', δ' «ἆρα ἐμεριμνήσατε τὸ πρᾶγμα; ἆρα ἐφροντίσατε;» ἡ σύνταξις αὕτη καὶ ἐν Θησαυρῷ Ἐρρίκου τοῦ

τοῦ πυρῆνος, καταφέρεται. (10).

§ 7. Ἀντικειμενικῶς νῦν ὕψιστον ἀγαθόν ἐστι τά ἀπηγγηλμένα ἐν οὐρανοῖς ἀγαθὰ, ἤτοι αὐτὸς ὁ Σωτὴρ, ὁ σφοδρὸς ἐραστὴς ἡμῶν ἅμα καὶ ἐρώμενος, τὸ ἥμερον ἐκεῖνο πρόσωπον καὶ ὁ γαληνὸς ὀφθαλμός. Οὐχ οὕτως πατρὶ παιδίον κἂν μυριάκις ἐνάρετον ᾖ ποθεινόν ἐστι καὶ ἐπέραστον, ὡς τῶν ἀγαθῶν ἡ λῆξις ἐκείνη καὶ τὸ ἀναλῦσαι καὶ σὺν Χριστῷ εἶναι (11). Ἀφόρητον καὶ ἡ γέενα καὶ ἡ κόλασις ἐκείνη· πλὴν κἂν μυρίας τις θῇ γεέννας οὐδὲν τοιοῦτον ἐρεῖ οἷον, τὸ τῆς μακαρίας δόξης ἐκπεσεῖν ἐκείνης, τὸ μισηθῆναι παρὰ τοῦ Χριστοῦ τὸ ἀκοῦσαι ὅτι «οὐκ οἶδα ὑμᾶς» (12), τὸ ἐγκληθῆναι ὅτι πεινῶντα Αὐτὸν ἰδόντες, οὐκ ἐθρέψαμεν. Καὶ γὰρ μυρίους βέλτιον ὑπομεῖναι κεραυνοὺς ἢ τὸ πρόσωπον ἐκεῖνο τὸ ἥμερον ἰδεῖν ἀποστρεφόμενον καὶ τὸν γαληνὸν ὀφθαλμὸν οὐκ ἀνεχόμενον εἰς ἡμᾶς βλέπειν. (13).

§ 8. Ἡ ἀληθὴς αὕτη φιλοσοφία, τὸ μόνον καὶ ἀληθὲς ἀγαθὸν καὶ τὸ πάντων ὕψιστον, ἡ ἀρετὴ, ἀντίποδας ἔχει τὴν ἑκούσιον παράβασιν τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ, τὴν ἐν διαστροφῇ ψυχῆς καὶ πονηρίᾳ ἐθελοκακίαν, τὴν ἁμαρτίαν δηλονότι τὴν ἀποτυχίαν καὶ ἀστοχίαν τοῦ σκοποῦ τῆς ὑπάρξεως ἡμῶν, καὶ τὴν συνεπομένην αὐτῇ δυσμένειαν τοῦ Θεοῦ, ἣν ὁ Χρυσόστομος μετὰ τῶν ἡγουμένων τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας θεωρεῖ καὶ περιγράφει ὡς τὸ μόνον κακὸν μεταξὺ τῆς λοιπῆς τῶν καλουμένων μόνον καὶ νομιζομένων ὀχληρῶν καὶ λυπηρῶν

Στεφάνου σημειοῦται ἐν τῇ λέξει. — (10) «Οὐ κωλύων παιδεύειν ταῦτα λέγω, ἀλλὰ κωλύων ἐκείνοις μόνοις προσέχειν» (Ἐφεσ. ὁμ. κα' β' 6ᵒ, 149)· καὶ αὖθις «.... Καὶ μή με τις νομιζέτω νομοθετεῖν ἀμαθεῖς τοὺς παῖδας γίνεσθαι· ἀλλ' εἴ τις ὑπὲρ τῶν ἀναγκαίων παρέχοι θαῤῥεῖν, οὐκ ἂν ἑλοίμην καὶ τοῦτο ἐκ περιουσίας γενέσθαι. Ὥσπερ γὰρ τῶν θεμελίων σαλευομένων, καὶ πάσης τῆς οἰκίας καὶ τῆς οἰκοδομῆς κινδυνευούσης καταπεσεῖν, ἐσχάτης ἀνοίας καὶ παραπληξίας ἐστὶ πρὸς τοὺς κονιῶντας, ἀλλὰ μὴ πρὸς τοὺς οἰκοδομοῦντας τρέχειν, οὕτω πάλιν ἀκαίρου φιλονεικίας, τῶν τοιχῶν ἑστώτων ἀσφαλῶς καὶ βεβαίως κωλύειν τὸν βουλόμενον κονιᾷν» (Λόγος Β' πρὸς ἄπιστον πατέρα 47,331). (11) Φιλιππησ. α' 23. (12) Μτθ κε' 12.—(13) Μτθ. ὁμ κγ' η' 57,307 καὶ Ῥωμ. ὁμ· θ' δ' 60,474 καὶ ὁμ. ιε', ε'

κακῶν πλειάδος. (14). Ἡ κακία αὕτη τοσοῦτον φοβερὸν καὶ λυπηρὸν τυγχάνει χρῆμα, ὥστε ἐνώπιον αὐτῆς καὶ ἐν συγκρίσει καὶ παραβολῇ ἡ ἔχθρα τῆς οἰκουμένης συναπάσης, ὁ δαίμων, αὐτὸς ἔτι ὁ κραταιότατος τῶν δεινῶν καὶ βασιλεὺς ὁ θάνατος, καὶ ἔτι πρὸς, καὶ αὐτὸ τὸ εἰς αἰῶνας ἀτελεύτητον πῦρ, τὸ πρός πόινὴν τῶν σκληροτραχήλων τοῦ Θεοῦ ἐχθρῶν ἡτοιμασθὲν, ὧν ὁ καπνὸς τοῦ βασανισμοῦ ἀναβαίνει εἰς αἰῶνας αἰώνων (15), οὐδέν ἐστι, αἴτιον γὰρ καὶ γεννήτωρ τούτου ἡ ἁμαρτία. Τοιοῦτο τό ὕψιστον ἀγαθόν καὶ ὕψιστον κακόν.

ιε', πρβλ. καὶ Τ. 62 ὁμ. ιγ' Φιλιππησ. — (14) «Οὐ δέδοικα ἐπιβουλὴν, ἓν δέδοικα μόνον ἁμαρτίαν, μή μέ τις ἐλέγξῃ ἁμαρτάνοντα καὶ ἡ οἰκουμένη πολεμείτω μοι» (Περὶ πλούτου καὶ πενίας Λόγ. ια' 63,637). «Θάνατον μὲν δεδοίκαμεν, ὅπερ ἐστὶν εὐκαταφρόνητον προσωπεῖον, ἁμαρτίαν δὲ οὐ δεδοίκαμεν, ὅπερ ἐστὶν ἀληθῶς φοβερὸν καὶ πυρὸς δίκην κατεσθίει τὸ συνειδὸς» (ὁμ. ε' εἰς τοὺς Ἀνδριάντας 63,637. ἀνγνθ. καὶ Ἐπστ. Αἱ πρὸς Ὀλυμπιάδα καὶ ἐπστ. ιδ') καὶ «.... πλὴν εἴποτε συμβαίη τινὰ ὑμῶν ἁμαρτάνειν καθεύδοντί μοι παράστῆτε. Ἀπολοίμην εἰ μὴ τοῖς παραλύτοις ἔοικα. εἰ μὴ τοῖς ἐξεστηκόσι, καὶ κατὰ τὸν προφητικὸν λόγον «Καὶ τὸ φῶς τῶν ὀφθαλμῶν μου καὶ αὐτὸ οὐκ ἔστι μετ' ἐμοῦ «(ψαλμ. λζ, 10)» (Πράξ. ὁμ. γ' ε' Τ. 60,42). Συνάδει καὶ Πλάτων «Ἡ ἀδικία καὶ ἀκολασία καὶ ἡ ἄλλη ψυχῆς πονηρία μέγιστον τῶν ὄντων κακὸν ἐστιν» Γοργ. 477 Ε καὶ 507, C: «τόν βουλόμενον εὐδαίμονα εἶναι σωφροσύνην μέν διωκτέον καὶ ἀσκητέον, ἀκολασίαν δὲ φευκτέον ὡς ἔχει ποδῶν ἕκαστος ἡμῶν». Καὶ αὖθις ὁ Πατὴρ «δαίμονος χαλεπωτέρα ἁμαρτία. Δαίμων μὲν γὰρ οὐ πάντως ἀποστερεῖ τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ἔστι ὅπου καὶ συμπράττει τῷ νήφοντι, ἁμαρτία δὲ πάντως ἐκβάλλει. Δαίμων γάρ ἐστιν ἑκούσιος αὕτη καὶ μ α ν ί α α ὐ θ α ί ρ ε τ ο ς» (Ῥωμ. ὁμ. κη' Πργ. β 60,651· σημειωτέον ὅτι αὐτόθι ὁμ. κ' δ' ἀντὶ τῶν παρὰ Migne «πεπτωκότος δειλότερον», ἀναγνωστέον «πτωκὸς δειλότερον» οἷον ἐν ἑτέραις ἐκδόσεσι φέρεται καὶ μᾶλλον ἁρμόζει τῇ νευρώδει τοῦ Πατρὸς διαλεκτικῇ, — «Ταῦτ' οὖν ἐννοοῦντες π ρ ὸ π ά ν τ ω ν ἁ μ α ρ τ ί α ν φ ο β ώ μ ε θ α· τοῦτο γὰρ κόλασις, τοῦτο γέεννα, τοῦτο τὰ μυρία κακά» (ὁμ. ια' Πργ. δ' Β' Κορνθ. 61,481 καὶ αὐτθ. «μὴ γέενναν φοβώμεθα, ἀλλὰ τὸ προσκροῦσαι τῷ Θεῷ· τοῦτο γὰρ ἐκείνου χαλεπώτερον. . . τοῦτο πάντων χεῖρον· τοῦτο πάντων φορτικώτερον». Πρβλ. καὶ Ῥωμ. ὁμ. θ' δ', 60,472. (15) Ἀποκαλψ. ιδ', 11. —

Β. ΣΥΝΕΙΔΟΣ (16)

§ 1. Τὸ συνειδὸς κατὰ τὸν Χρυσόστομον ἀπ' ἀρχῆς καὶ ἀνέκαθεν ἐνυπῆρχε τῷ ἀνθρώπῳ, ὅστις διέκρινε τὸ καλὸν τοῦ κακοῦ. (17). Τὸ συνειδὸς τοῦτο καὶ ὁ λογισμὸς ὁ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐστὶν ὁ ἐν αὐτῷ ἀρχικὸς νόμος, καθ ὃν τῶν ἀλόγων ὁ ἄνθρωπος διέστηκε, δι οὗ ἤρκει ἑαυτῷ, οὐδενὸς ἐξωτερικοῦ ἀναπληρώματος, διαταγῆς ἢ νόμου χρήζων, ἀλλ' «αὐτοδίδακτος,» ἀρκοῦντα εἶχε τὸν διδάσκαλον» (18), ἐκ τοῦ κέντρου τοῦ ὄντος αὐτοῦ, ὡς ἐξ οἰκείας πηγῆς, τὴν γνῶσιν καὶ διάκρισιν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ ἐξάγων (19)· ὡς ἐκ τούτου οὐδεμίαν τοῦ πραγματικοῦ τῆς συνειδήσεως περιεχομένου ποιεῖται διάκρισιν, ἐπὶ τῆς ποικιλίας χωρῶν, λαῶν καὶ ἠθῶν ἑδραζομένην, τὸν λόγον ποιούμενος περὶ πλασμάτων ἀνθρωπίνων, προαιρουμένων ἐλευθέρως χρῆσιν τοῦ ἐν αὐτοῖς φυσικοῦ ποιήσασθαι φωτὸς (20), καὶ εὐπειθὲς οὓς ταῖς νύξεσι καὶ ὁδηγίαις αὐτοῦ περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ γνώσεως, τοῦ σκοποῦ τῆς ὑπάρξεως καὶ τῶν πρακτέων ἢ φευ-

(16). Ὁ Χρυσόστομος χρῆται τῇ λέξει ἀεὶ κατὰ γένος οὐδέτερον. (17) «Καὶ ἐν τοῖς ἄνωθεν χρόνοις, καὶ πρὸ τῆς τοῦ νόμου δόσεως τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ φανερὸν ἦν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει, καὶ τί μὲν καλὸν, τί δὲ κακὸν ᾔδεσαν» (Ῥωμ. ὁμ. ε'). (18) Γενεσ. ὁμ. νδ' 54,471). (19) «Ἀρκεῖ ἀντὶ τοῦ νόμου τὸ συνειδὸς καὶ λογισμός . . . αὐτάρκη τὸν ἄνθρωπον ἐποίησεν ὁ Θεὸς πρὸς τὴν τῆς ἀρετῆς αἵρεσιν καὶ τὴν τῆς κακίας φυγήν» (Ῥωμ. ὁμ. ε' 60,421)· καὶ Ῥωμ. ὁμ. ζ' 60,447 «νόμος φυσικός»· ὅρα καὶ Ῥωμ. ὁμ στ', β' 60,435. Γενέσ ὁμ. κβ' 53,185· καὶ αὖθις «τοῦτο γάρ ἐστιν ᾧ τῶν ἀλόγων διεστήκαμεν τῷ λόγῳ τετιμῆσθαι ἡμᾶς παρὰ τοῦ φιλανθρώπου Θεοῦ, καὶ ἐν τῇ φύσει τῇ ἡμετέρᾳ ἐναποκεῖσθαι τὴν γνῶσιν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ πονηροῦ» (Γενέσ. ὁμ. νδ' 54,471) Ταὐτὰ καὶ ὁ στωϊκὸς φιλόσοφος Ἐπίκτητος «παῖδας μὲν ὄντας ἡμᾶς οἱ γονεῖς παιδαγωγῷ παρέδοσαν ἐπιβλέποντι πανταχοῦ πρὸς τὸ μὴ βλάπτεσθαι ἄνδρας δὲ γενομένους ὁ Θεὸς παραδίδωσι τῇ ἐμφύτῳ συνειδήσει φυλάττειν. (Fragmenta 97). (20) «Οὔτε

κτέων παρεχομένων, διαγιγνώσκει ὅμως καὶ σαφῶς ὁμολογεῖ ὅτι ἡ παρακοὴ καὶ πτῶσις τοῦ πρώτου ἀνθρώπου, τοῦ Ἀδάμ, πυκνοῖς ἐπεσκότισε νέφεσι τὰς πρώην ἀστραπτούσας πνευματικὰς τῆς ψυχῆς δυνάμεις, ἃς ἀκωλύτως καὶ καθαρῶς τὴν ἄνωθεν δεχόμενας ἔλλαμψιν, καὶ ἀποτελεσματικῶς καὶ δραστηρίως ἐνεργούσας, ἀδρανῆ πως καὶ ῥάθυμον παρὰ πᾶσιν οὕτω τὴν πρὸς τὸ καλὸν ἔφεσιν καὶ τὴν βουλητικὴν ὄρεξιν καταστήσασα, καὶ ἀμβλύνασα αὐτὴν μόνον (21), παραμενόντων, ὄπισθεν τῆς ἀχλύος, τῶν ῥιζῶν καὶ πηγῶν τοῦ ἐνυπάρχοντος φωτός, τοῦ ἠθικοῦ ὀφθαλμοῦ, τοῦ ἐν τῇ σκοτιᾷ φαίνοντος αὐτῷ καὶ χειραγωγοῦντος.

2. Ὡς ἀπόδειξιν ἰσχυρὰν τῆς ἐν ἡμῖν ὑπάρξεως τοῦ συνειδότος καὶ τῆς συναισθήσεως τῶν ἐν ἡμῖν τελεσθέντων, τελουμένων ἢ τελεσθησομένων καλῶν ἢ κακῶν, ὡς δεῖγμα τρανὸν τῆς ἐν τῇ ἐνδοτάτῃ ἡμῶν προσωπικότητι κατασπορᾶς τῆς τῶν ἡμῖν πεπραγμένων ἐν τῷ ἐσωτάτῳ ἡμῶν συμβουλίῳ διαγνώσεως καὶ συναισθήσεως προσάγει ὁ Χρυσόστομος τὴν ὑφ' ἑνὸς ἑκάστου τῶν ἀνθρώπων ἰδίᾳ κρίσιν καὶ κατάκρισιν τῶν ἁμαρτανόντων ὁπωσδήποτε, τὴν δικαστικὴν ταύτην ἐτυμηγορίαν, ἣν συνεπῶς καὶ καθ' ἡμῶν αὐτῶν, ταὐτὰ πρασσόντων ἐξενεκτέον, καὶ καθ' ἧς οὐδεὶς δεόντως καὶ ἐπιεικῶς ζῶν, τολμᾷ ἀντενεχθῆναι καὶ οὐδεμιᾶς ἄξιον τὸν τὰ τοιαῦτα τετολμηκότα ποινῆς ἀνακηρῦξαι (22).

§ 3. Τὸ συνειδός, ὡς φωνὴ δικαστοῦ ἐν τοῖς ἐσωτάτοις στέρνοις ἡμῶν ἐνηχοῦν, καὶ ἐν τάξει κριτοῦ προκαθεζόμενον, νουθετεῖ καὶ εὐφραίνει ἢ πικράζει, ἀκούει καὶ κρίνει μεταξὺ ἀδικαιολογήτως κατηγορούντων ἢ ἐλαφρυντικῶς ἀ

ὁ Ἀδάμ, οὔτε ἄλλος ἄνθρωπος οὐδεὶς οὐδέποτε φαίνεται χωρὶς νόμου ζήσας φυσικοῦ· ὁμοῦ τε γὰρ αὐτὸν ἔπλαττεν ὁ Θεὸς καὶ ἐκεῖνον ἐνετίθει τὸν νόμον αὐτῷ σύνοικον ἀσφαλῆ παρακαθιστὰς τῇ φύσει πάσῃ» (Ῥωμ. ὁμ. ιβ' στ' 60,502) καὶ Ῥωμ. ὁμ. ιγ' β' «συνήδομαι τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ κατὰ τον ἔσω ἄνθρωπον» τί δὲ ἐστὶ συνήδομαι; Ὁμολογῶ ὡς καλῶς ἔχοντι, ὥσπερ οὖν καὶ αὐτὸς ἐμοὶ τῷ θέλοντι ποιεῖν τὸ καλόν. Ὥστε τὸ θέλειν τὸ καλόν, καὶ τὸ μὴ θέλειν τὸ πονηρόν ἄνωθεν ἦν προκαταβεβλημένον„ (21) Ῥωμ. ὁμ. ιβ', § γ' Τ. 60,491 καὶ ὁμ. ιγ' § α' — Πρβλ. καὶ Β' Κορ. ὁμ. θ', § γ' (22) Τί μὲν καλόν, τί δὲ κακὸν ᾔδεσαν,

πολογουμένων λογισμῶν ἐπὶ τῇ γενομένῃ, γιγνομένῃ ἢ γενησομένῃ κατὰ τοῦ μετ' αὐτῆς ζυμωθέντος καὶ ἐν τῇ οὐσίᾳ αὐτῆς δρῶντος γραπτοῦ τοῦ Θεοῦ νόμου, τοῦ καὶ νόμου ἑαυτῆς σωτηρίου γενομένου ἐν γνώσει συμπράξει καὶ συνεργείᾳ ἢ ἀντενεργείᾳ καὶ ἀντιπράξει (23). Τὸ τοιοῦτον ἐν ἡμῖν αὐτοῖς οὐσιωμένον συνειδός, ὡς ἀληθής, ἀμείλικτος καὶ ἀδωροδόκητος δικαστὴς ὑπ' οὐδενὸς ἐσωτερικοῦ ἢ ἐξωτερικοῦ μηχανήματος ἢ δελεάσματος ἐξαπατώμενον ἢ καταβαλλόμενον, ἵσταται ἄγρυπνον αἰέποτε, οὐδεμίαν ποθὲν ἐπίδρασιν κατὰ τῆς ἐτυμηγορίας αὐτοῦ λαμβάνον, ἀλλ' ἀεὶ τὰ παρ' ἑαυτοῦ εἰσφέρει, πλῆττον, ἐλέγχον καὶ κρίνον (τιμωρητικῶς ἢ εὐφραντικῶς) εὐτόνως ἐν τῷ ἐσωτάτῳ τῆς κεντρικῆς καὶ ἑνιαίας ἡμῶν προσωπικότητος, εἰ καὶ οὐδεὶς ἐκτὸς τοῦ Θεοῦ καὶ ἡμῶν ὁ τὸ κατὰ ἢ ὑπὲρ τοῦ ἐν τῇ καρδίᾳ γραπτοῦ νόμου τελεσθὲν ἐνέργημα γιγνώσκων· (24) κατηγορεῖ δὴ καὶ κατεξανίσταται καὶ διακαταλέγχεται ἡμῖν οὐχὶ ἅπαξ μόνον, ἀλλὰ πολλάκις, καὶ μάλιστα κ α θ' ὅ λ η ν τοῦ βίου ἡμῶν τὴν διάρκειαν, ἐλέγχον τόν τε συνηδόμενον (25) ἐν τῇ ἀρχῇ ἐπὶ τῇ ἐπιτελέσει μέλλοντος ἁμαρτήματος, τόν τε τὴν παράβασιν ἐργαζόμενον, πρὸ δὲ πάντων καὶ μάλιστα μ ε τ ὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς παρανομίας, βυθίζον τὸ πικρὸν αὐτοῦ ἐν ἡμῖν κέντρον, τότε ὅτε ἠρεμεῖ ἡ ψυχή, ἐκλειπόντων τῶν τῆς ἡδονῆς ἀναθυμιάσεων καὶ τοῦ μαγευτι-

δι' ὧν τ ο ὺ ς ἄ λ λ ο υ ς ἔ κ ρ ι ν α ν» (Ῥωμ. ὁμ. ι'). (23) «Ἑστήκασιν ἡμῶν οἱ λογισμοί, οἱ μὲν κατηγοροῦντες, οἱ δὲ ἀπολογούμενοι, καὶ ο ὐ δ ε ῖ τ α ι ἑ τ έ ρ ο υ κ α τ η γ ό ρ ο υ ἄνθρωπος ἐπ' ἐκείνου τοῦ δικαστηρίου» (Ῥωμ. ὁμ. ε')· καὶ πάλιν αὐτόθι «ἅπαντες ἄνθρωποι, κἂν μὴ θρόνον ἔχωσι, μηδὲ δημίους καὶ ξύλον ἀλλ' ὅμως καὶ αὐτοὶ κρίνουσι τοὺς ἁμαρτάνοντας ἐν διαλέξεσι καὶ κοινοῖς συλλόγοις (συλλογισμοῖς ἑτέρα γραφή), καὶ τῇ τοῦ συνειδότος ψήφῳ, καὶ οὐδεὶς ἂν τολμήσειεν εἰπεῖν ὅτι οὐκ ἄξιος κολάσεως ὁ μοιχός» (24). Περὶ τῆς τοῦ συνειδότος φύσεως γράφει καὶ Φίλων ὁ Ἰουδαῖος «ὁ ἑκάστῃ ψυχῇ συνοικῶν καὶ συμπεφυκὼς ἔλεγχος» (Περὶ τῶν δέκα λογίων § 17 Τόμ. IV)· καὶ Τ. VI σελ. 244 «ἱκανὸς γὰρ πρὸς τιμωρίαν ἡ τοῦ φαύλου συνείδησις, οἴκοθεν ὡς ἐκ πληγῆς (ἴσως πηγῆς) δειλίαν προτείνουσα τῇ ψυχῇ» — (25) «Ἐκ τοῦ ῥήματος τούτου ἡ λέξις σ υ ν η δ υ σ μ ὸ ς καὶ οὐχὶ συνδυασμός, ὡς ἀναγινώσκει τις πολλάκις ἐν τῇ ἀναγραφῇ τῶν τῆς ἁμαρτίας βαθμῶν· προσβολή (τῶν πονηρῶν λο-

κοῦ καπνοῦ. Ἵνα δὲ μὴ ἀκαταπαύστως καὶ διηνεκῶς ἐλεγχόμενοι καὶ κεντούμενοι ἀπελπίσωμεν, καὶ τὰ διηνεκῆ κύματα καὶ τὸ βαρὺ φορτίον καταβάλωσιν ἡμᾶς καὶ κατακρημνίσωσιν εἰς βυθὸν ἀσελήνου καὶ ὀδυνηρᾶς ἀθυμίας, ηὐδόκησεν ἡ σοφία τοῦ Κυρίου, ἵνα ἀεὶ μὲν ὑπενθυμίζει ἡμῖν τὴν ἐνοχήν, οὐχὶ δὲ συνεχῶς. Ἄλλως τε οὐ μόνον ἡμῶν ἁμαρτανόντων, ἀλλὰ καὶ ἑτέρων ἐπὶ παραβάσει τῶν ὁμοίων καὶ παραπλησίων ἐλεγχομένων, τὸ συνειδὸς ἐξεγείρεται καὶ ἄρχεται τοῦ πικροῦ μέν, σωστικοῦ ὅμως αὐτοῦ ἔργου, λυποῦν καὶ ὀδυνῶν ἡμᾶς ἐπὶ τῇ ἀναμνήσει τοῦ τολμηθέντος ποτὲ ἁμαρτήματος, εἰ καὶ καθ' ἑτέρου προσώπου τὴν κατηγορίαν γυμναζομένην ἀκούει. (26).

Ὁ τηλικοῦτος ἀπότομος καὶ πρὸ οὐδενὸς καμπτόμενος ἔμφυτος κατήγορος καὶ φοβερὸς ὄντως κριτὴς ἡμῶν, τὸ συνειδὸς παιδεύει καὶ ταριχεύει πάντα ἀνεξαιρέτως τὸν τὴν

γισμῶν), συνηδυσμός, συγκατάθεσις». (26). «Οὐκ ἔστιν οὐδεὶς δικαστὴς οὕτως ἄγρυπνος ἐν ἀνθρώποις, οἷον τὸ ἡμέτερον συνειδός. Οἱ μὲν γὰρ ἔξωθεν δικασταὶ καὶ ὑπὸ χρημάτων διαφθείρονται καὶ κολακείαις χαυνοῦνται, καὶ διὰ φόβον καθυποκρίνονται, καὶ πολλὰ ἕτερά ἐστι τὰ λυμαινόμενα τὴν ὀρθὴν ἐκείνων ψῆφον· τὸ δὲ τοῦ συνειδότος δικαστήριον οὐδενὶ τούτων εἴκειν οἶδεν, ἀλλὰ κἂν χρήματα δῷς, κἂν κολακεύσῃς, κἂν ἀπειλήσῃς, κἂν ἕτερον ὁτιοῦν ἐργάσῃ, δικαίαν ἐξοίσει τὴν ψῆφον κατὰ τῶν ἡμαρτηκότων λογισμῶν· καὶ αὐτὸς ὁ τὴν ἁμαρτίαν ἐργασάμενος, αὐτὸς ἑαυτὸν καταδικάζει, κἂν μηδεὶς ἕτερος κατηγορῇ. Καὶ οὐχ ἅπαξ, οὐδὲ δίς, ἀλλὰ καὶ πολλάκις καὶ διὰ παντὸς τοῦ βίου τοῦτο ποιῶν διατελεῖ· κἂν πολὺς παρέλθῃ χρόνος, οὐδέποτε ἐπιλήσεται τῶν γεγενημένων, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ γίνεσθαι τὴν ἁμαρτίαν, καὶ πρὶν γενέσθαι, καὶ μετὰ τὸ γενέσθαι. Ἐν μὲν γὰρ τὸ πράττειν τὴν ἁμαρτίαν, ὑπὸ τῆς ἡδονῆς μεθύοντες, οὐχ οὕτως αἰσθανόμεθα· ἐπειδὰν δὲ γένηται καὶ λάβῃ τέλος, τότε δὴ μάλιστα τῆς ἡδονῆς σβεσθείσης ἁπάσης, τὸ πικρὸν τῆς μετανοίας ἐπεισέρχεται κέντρον, ἀπεναντίας ταῖς ὠδινούσαις γυναιξί. Ἐπ' ἐκείνων μὲν γὰρ πρὸ τοῦ τόκου πολὺς καὶ ἀφόρητος ὁ πόνος, καὶ ὠδῖνες δριμεῖαι διακόπτουσαι ταῖς ἀλγηδόσιν αὐτάς. μετὰ δὲ τὸν τόκον ἄνεσις, τῷ βρέφει τῆς ὠδίνης συνεξελθούσῃ ενταῦθα δὲ οὐχ οὕτως, ἀλλ' ἕως μὲν ἂν ὠδίνωμεν καὶ συλλαμβάνωμεν (συλλάβωμεν ἑτ. γρ.) τὰ διεφθαρμένα βουλεύματα εὐφραινόμεθα καὶ χαίρομεν· ἐπειδὰν δὲ ἀποτέκωμεν τὸ πονηρὸν παιδίον, τὴν ἁμαρτίαν τότε τὸ αἶσχος τοῦ τεχθέντος ἰδόντες, ὀδυνώμεθα, τότε διακοπτόμεθα τῶν ὠδινουσῶν γυναικῶν χαλεπώτερον . . . . Διὰ τοῦτο τὸ συνει-

κακίαν ἐργαζόμενον, ἐκδειματοῦν τὰ ἐσώτατα τῆς ψυχῆς, ὀδύνης αὐτὰ ἀνιαρᾶς πληρῶν, αἰσχύνης καὶ τρόμου· διὸ ὁ τρικυμιώδης οὗτος βίος ἄγει τὸν μαστιζόμενον εἰς ἔρευναν καὶ πόθον συνειδότος γαληνιῶντος, εἰς μακαρισμὸν καὶ μίμησιν τῶν ἐναρέτως βιούντων «Πῶς γὰρ οἴει τὸ συνειδὸς ἡμῶν (ἁμαρτανόντων) δάκνεσθαι; ποίας βασάνου οὐκ εἶναι χεῖρον; Ἐβουλόμην μετὰ ἀκριβείας ἐρωτῆσαι τοὺς ἐν τοῖς κακοῖς ζῶντας εἰ μηδέποτε εἰς ἔννοιαν ἔρχονται τῶν οἰκείων ἁμαρτημάτων, εἰ μὴ τρέμουσιν, εἰ μὴ δεδοίκασιν, εἰ μὴ ὀδυνῶνται, εἰ μὴ μακαρίζουσι τοὺς . . . ἐν φιλοσοφίᾳ ζῶντας; (27)».

§ 4. Ἐκ τούτων, ἐκ τῆς τοσαύτης τοῦ ἐν ἡμῖν κριτηρίου ἰσχύος, ὑφ' ἧς ὠθούμενοι καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς κατακρίνομεν συλλογιζόμενος ὁ Χρυσόστομος συμπεραίνει ἐκ τοῦ ἐλάσσονος, ὅτι πολλῷ μᾶλλον τὴν τοῦ Θεοῦ οὐκ ἐκφευξούμεθα κρίσιν, ὅστις ἡ αὐτοδικαιοσύνη καὶ αὐτοαγιότης ὢν πολλῷ μειζόνος κρινεῖ καὶ κατακρινεῖ τὸν παραβάτην τῶν νόμων,

---

δὸς ἡμῖν ἐγκατέθηκε καὶ πατρὸς φιλοστοργότερον. Πατὴρ μὲν γὰρ ἅπαξ ἢ δεύτερον ἢ καὶ τρίτον ἢ καὶ δεκάκις ἐπιτιμήσας τῷ παιδί, ἐπειδὰν ἤδη μένοντα ἀδιόρθωτον, ἀπαγορεύσας ἀποκηρύττει καὶ τῆς οἰκίας ἐκβάλλει, καὶ τῆς συγγενείας διακόπτει· ἀλλ' οὐ τὸ συνειδός· ἀλλὰ κἂν ἅπαξ, κἂν δεύτερον, κἂν τρίτον κἂν μυριάκις εἴπῃ, καὶ παρακούσῃς πάλιν ἐρεῖ, καὶ οὐκ ἀφίσταται ἕως ἐσχάτης ἀναπνοῆς· καὶ ἐν οἰκίᾳ, καὶ ἐν ἀμφόδοις, καὶ ἐν τραπέζῃ καὶ ἐν ἀγορᾷ, καὶ ἐν ὁδοῖς, πολλάκις δὲ καὶ ἐν ὀνείροις αὐτοῖς τῶν ἡμαρτημένων ἡμῖν τὰ εἴδωλα καὶ τὰς φαντασίας παρίστησιν» (Λόγος δ' Εἰς τὸν πλούσιον καὶ τὸν Λάζαρον Τ. 48, 1005). — (27) Ὁμ. ιε' εἰς τὰς Πράξεις Τ. 60,119 § δ' καὶ «σοφῶς πάνυ καὶ συμφερόντως· εἰ γὰρ ἔχοντες . . . . καὶ δημίου παντὸς βαρύτερον ἐπικείμενον (τὸ συνειδὸς) οὐδὲ οὕτως οἱ πολλοὶ τῆς ῥᾳθυμίας περιγινόμεθα· εἰ μὴ ταύτην εἴχομεν τὴν βοήθειαν, ποῦ οὐκ ἂν ταχέως ἐξωκείλαμεν;» (Γενεσ. ὁμ. ιζ' 53, 134). — Συμφώνως τᾶς τοῦ συνειδότος ἐνεργείαις καὶ ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία διαγινώσκουσα καὶ ὁρίζουσα γράφει «Οἵτινες ψυχὴν διαμεμαστιγωμένην καὶ οὐλῶν μεστὴν ὑπὸ ἐπιορκιῶν καὶ ἀδικίας ἔχουσιν» (Πλάτων Γοργ . . . . .) «Μεταμελείας οἱ φαῦλοι γέμουσιν — ἑαυτοὺς δὲ φεύγουσιν — μισοῦσί τε καὶ φεύγουσι τὸ ζῆν καὶ ἀναιροῦσιν ἑαυτούς» (Ἠθκ. Νικομάχεια 9,4)· ὁμοίως ὁ Εὐριπίδης·

οὓς Αὐτὸς ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ ἔγραψε. (28). Παραινεῖ ὅθεν ὁ Χρυσόστομος ὅπως σπουδαίως μεριμνῶμεν καὶ φροντίζωμεν περὶ τῆς διατηρήσεως τῆς καθαρότητος τοῦ συνειδότος ἡμῶν, ἵνα μὴ κατακριθῶμεν ὑπὸ τοῦ Κυρίου, καὶ οὐδὲ μίαν κακηγορίας ἢ ὑποψίας πονηρᾶς καθ' ἡμῶν αὐτῶν ἀφορμὴν παρέχωμεν· εἰ δὲ καὶ οὕτως ἡμῶν διακειμένων, βούλοιντό τινες τὴν γλῶσσαν καθ' ἡμῶν ἀκονᾷν, καὶ μυρίοις ἡμᾶς ἀλόγως ὀνείδεσι πλύνειν, μὴ σφόδρα φροντίζειν, μηδὲ ἀλγεῖν, ἐπερειδομένους ἐπὶ τῆς ἀθῳότητος καὶ τῆς καθαρότητος τοῦ ἡμετέρου συνειδότος, καὶ ἐπαφιέντας τὴν σαφῆ λύσιν τῆς κρίσεως, παρά γε τοῖς μηκέτι τὰ καθ' ἡμᾶς γιγνώσκουσι, τῷ χρόνῳ, τῷ πάντα τὰ συνεσκασμένα ἀποκαλύπτοντι καὶ τὴν ἐκείνων μανίαν καὶ τὴν ἡμετέραν ἀρετὴν ἐλέγχοντι καὶ δήλην ποιοῦντι. (29). Οὕτω δὲ οὐκ ἔσω μόνον εἰρήνην, ἀγαλλίασιν καὶ γαλήνην ἐν τοῖς σπλάγχνοις ἡμῶν ἕξομεν καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ ἀφθόνως,

---

«Τί χρῆμα πάσχεις; τί σ' ἀπόλλυσιν νόσος;
«Ἡ σύνεσις, ὅτι σύνοιδα δείν' εἰργασμένος».
('Ορέστης 395 καὶ 396).

καὶ στίχος 1604· «Ἁγνὸς τὰς χεῖρας . . . . ἀλλ' οὐ τὰς φρένας». Ὁ Πολύβιος «οὐδεὶς οὕτως οὔτε μάρτυς φοβερός, οὔτε κατήγορος δεινὸς ὡς ἡ σύνεσις ἡ ἐγκατοικοῦσα ταῖς ἑκάστων ψυχαῖς» (ιη' 26 ἐκδ. Becker 1889) (σύνεσις ἐκ τοῦ συνιέναι = συνείδησις = conscientia). — Ὁ Ἰσοκράτης «καὶ γὰρ ἂν τοὺς ἄλλους λάθῃς, σεαυτῷ συνειδήσεις» (Πρὸς Δημόνικον § 16)· καὶ «ζηλοῦτε μὴ τοὺς πλεῖστα κεκτημένους, ἀλλὰ τοὺς μηδὲν κακὸν σφίσιν αὐτοῖς συνειδότας» (Νικοκλ. § 59). — Ὁ Δημοσθένης «ἐν δὲ τῇ τῶν καθημένων ὑμῶν ἑνὸς ἑκάστου γνώμῃ φιλανθρωπία πρὸς φθόνον καὶ δικαιοσύνη πρὸς κακίαν καὶ πάντα τὰ χρηστὰ πρὸς τὰ πονηρότατα ἀντιτάττεται» (Πρὸς Λεπτίνην 165). — Λυσίας· «δέη πολλὰ καὶ κινδύνους ὁ Θεὸς ἐπιπέμπει τοῖς ἀδικοῦσιν» (105,9)· ὁ στωϊκὸς Ἐπίκτητος· «ταύτης οὖν τῆς φυλακῆς (τῆς τῆς συνειδήσεως) μηδαμῶς καταφρονητέον, ἐπεὶ καὶ τῷ Θεῷ ἀπάρεστοι καὶ τῷ ἰδίῳ συνειδότι ἐχθροὶ ἐσόμεθα» (Fragmenta 97). — (28) «Τὸ σὸν οὐκ ἐξέφυγες κρίμα καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ διαφεύξῃ;»· καὶ· «τοσαύτη ἡ περιουσία τοῦ δικαστηρίου, ὥστε οὐδὲ σαυτοῦ φείσασθαι ἠδυνήθης, πῶς ὁ Θεὸς ὁ ἀναμάρτητος, ὁ μεθ' ὑπερβολῆς δίκαιος, οὐ πολλῷ μᾶλλον τοῦτο ποιήσει; ἀλλὰ σὺ μὲν σαυτοῦ κατέγνως, ὁ δὲ Θεὸς ἀποδέξεται καὶ ἐπαινέσει; καὶ πῶς ἂν ἔχει τοῦτο λόγον;» (Ῥωμ. ὁμ. ε') — (29) «Εἰ γάρ τις τὸν ἥλιον σκατεινὸν εἶναι νομίζοι, ἄρα τὸ ἄστρον

ἀλλὰ καὶ ἔξωθι ὑπερεκβλύζουσα ἡ ἐντὸς εὐφροσύνη, ἐξωραϊσμένον, ἀνθηρὸν καὶ θαλερὸν παραδείξει τὸ πρόσωπον ἡμῶν, τὸ γὰρ συνειδὸς ἀγαλλώμενον συγκαλλωπίζει αὐτῷ καὶ τὸ πρόσωπον, καὶ ἀρδεῖ τὰς παρειὰς ἡ τῆς ψυχῆς εὐρωστία· καὶ γὰρ οὐχ ἁπλῶς εἴρηται τῷ σοφῷ «Καρδίας εὐφραινομένης πρόσωπον θάλλει» (Παροιμ. ιε΄, 13) (30) καὶ τότε, ἀλλὰ μόνον τότε, εὐδαίμονες ἀληθῶς, εὐτυχεῖς καὶ μακαριστοὶ ἐσόμεθα, κἂν ὑπέρου ἔξωθεν γυμνότεροι, καὶ Ἴρου πενέστεροι, κἂν πάντων ἐστερημένοι ὦμεν, ἐν ᾧ ἀπεναντίας κἂν τὰ Κροίσου κατέχωμεν πλούτη, κἂν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσωμεν, πονηρὰ τοῦ συνειδότος ἡμῶν μαρτυροῦντος καὶ ἐλέγχοντος, καὶ ἐν τοῖς μάλιστα ἡμῖν διαφέρουσιν, ἐν ψυχῇ καὶ λογισμοῖς κολάζοντος ἡμᾶς, πάντων ἐσόμεθα ἐλεεινότεροι καὶ ἀθλιώτεροι. (31).

«διέβαλεν ἢ ἑαυτόν; Ἑαυτὸν δηλονότι, πηροῦ δόξαν ἢ μαινομένου ἑαυτῷ περιθείς. Οὕτω καὶ οἱ τοὺς πονηροὺς ἀγαθοὺς νομίζοντες, καὶ οἱ τοὐναντίον, ἑαυτοὺς καταισχύνουσι» (ὁμλ. πζ' Μτθ.)« . . . διὸ παρακαλῶ, τὰς τῶν πολλῶν ὑπονοίας ἀφέντες καὶ τὰς ὕβρεις καὶ τὰς τιμάς, «ἓν σπουδάζωμεν μόνον τὸ μηδὲν ἑαυτοῖς συνειδέναι πονηρόν, μηδὲ ἑαυτοὺς καθυβρίζειν . . . . ἀλλ' εὐθύνας ἑαυτοὺς ἀκριβῶς ἀπαιτεῖν, ἵνα μὴ κατακριθῶμεν μετὰ τῆς οἰκουμένης». (Ῥωμ. ὁμ. ε΄). — Διὸ καὶ Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεύς· «μηδὲν ἑκουσίως ψεύδεσθαι, γράφει, μηδὲ μιαίνειν τὴν αὐτοῦ συνείδησιν» (Περὶ τοῦ Θουκυδ. χαρακτῆρος κεφ. 8). — (30) Ταὐτὰ καὶ Πλάτων «ψυχὴ ἀγαθὴ τῇ αὐτῆς ἀρετῇ σῶμα παρέχει ὡς οἷόν τε βέλτιστον» (Πολιτ. γ' 403, Δ). — (31) «Εὐθυμίαν γὰρ καὶ χαρὰν οὐκ ἀρχῆς μέγεθος, οὐ χρημάτων πλῆθος, οὐ δυνάμεως ὄγκος, οὐκ ἰσχὺς οὐ πολυτέλεια τραπέζης, οὐχ ἱματίων κόσμος, οὐκ ἄλλο τι τῶν ἀνθρωπίνων ποιεῖν εἴωθεν, ἀλλ' εἰ κατόρθωμα μόνον πνευματικὸν καὶ συνειδὸς ἀγαθόν. Καὶ ὁ τοῦτο κεκαθαρμένον ἔχων, κἂν ῥάκια περικείμενος ᾖ, καὶ λιμῷ παλαίων, τῶν σφόδρα τρυφώντων ἐστὶν εὐθυμότερος· ὥσπερ οὖν ὁ πονηρὰ συνειδὼς ἑαυτῷ, κἂν τὰ πάντων περιβάλληται χρήματα πάντων ἐστὶν ἀθλιώτερος» (Ῥωμ. ὁμ. α΄) πρβλ. καὶ τὰ ἐν τῷ Ἀνθολογίῳ Στοβαίου (24, 11 καὶ 12) «Βίας ἐρωτηθεὶς τί ἂν εἴη τῶν κατὰ τὸν βίον ἄφοβον, εἶπεν, Ὀρθὴ συνείδησις. Περίανδρος ἐρωτηθεὶς τί ἐστιν ἐλευθερία, εἶπεν, Ἀγαθὴ συνείδησις» «Habetis ὁμολογεῖ καὶ Αὐγουστῖνος, magnam veramque consolationem, si fidam conscientiam retinetis» (De civitate Dei Α κεφ. 27).

Γ' ΑΡΕΤΗ ΚΑΙ ΚΑΚΙΑ

§ 1. Διασκοπῶν ὁ Χρυσόστομος καὶ διερευνώμενος καλὸν καὶ κακὸν, ἀρετὴν καὶ ἁμαρτίαν, κρίνει μετὰ τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν Στωϊκῶν ὅτι τριχῆ τὰ πράγματα δύναται διαιρεθῆναι, εἰς καλὰ, κακὰ καὶ μέσα. Ἐκ τῶν τριῶν τούτων μοιρῶν τὰ μὲν καλὰ, οἷον σωφροσύνη, ἐλεημοσύνη καὶ ὅσα τοιαῦτα ἀεὶ καλὰ διατελοῦσιν ὄντα· τὰ δὲ κακὰ, ὡς ἀσέλγεια, ἀπανθρωπία, ὠμότης καὶ τὰ παραπλήσια, κακὰ ἀεὶ μένουσι, καὶ οὐκ ἄν ποτε, οὔτε τὰ πρῶτα κακὰ, ἀλλ' οὐδὲ καλὰ τὰ δεύτερα γένοιντο. Τὰ δὲ μέσα, ὧν ἔνια πολλοῖς μὲν εἶναι δοκεῖ κακὰ ἢ καλὰ, οὐκ ἔστι δὲ, ἀλλὰ λέγεται καὶ ὑποπτεύεται. Τοιαῦτα πενία καὶ πλοῦτος, ὑγιεία καὶ νόσος, ζωὴ καὶ θάνατος, δόξα καὶ τιμὴ, δουλεία καὶ ἐλευθερία καὶ τὰ τούτοις ὅμοια. (32). Τὰ μέσα ταῦτα παρὰ τὴν γνώμην τῶν χρωμένων αὐτοῖς, ποτὲ μὲν καλὰ, ποτὲ δὲ κακὰ, ἑκάτερα ταῦτα δύνανται γενέσθαι, ἀμφοτέροις ὕλη καὶ ἀφορμὴ προκεῖσθαι, ἀναλόγως τῆς καλῆς ἢ κακῆς γνώμης καὶ προαιρέσεως καὶ τῆς ἐκ τούτων ἑπομένης χρήσεως, ἣν ποιήσηται ὁ κάτοχος αὐτῶν. (33). Ἀρετὴ δὲ ἐστιν ἡ ἐν γνώσει καὶ ἐλευθέρα βουλητικῇ ὀρέξει διηνεκὴς, ἑδραία καὶ ἀμετακίνητος ἕξις καὶ κλίσις πρὸς τὰ καλὰ, καὶ ἡ ἐν τῷ βίῳ

---

(32) Πρβλ. καὶ Ῥωμ. ὁμ. ιγ' ζ

(33) Τόμ. 51 σελ. 14 «Εἰς τὴν προφητικὴν ῥῆσιν τὴν λέγουσαν «Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ἐποίησα φῶς καὶ σκότος, ποιῶν εἰρήνην κτίζων κακά». — Καὶ Πλάτων « . . . . Σωκρ. Τὰ δὲ μήτε ἀγαθὰ, μήτε κακὰ ἄρα τοιάδε λέγεις, ἃ ἐνίοτε μὲν μετέχει τοῦ ἀγαθοῦ, ἐνίοτε δὲ τοῦ κακοῦ, ἐνίοτε δὲ οὐδετέρον, οἷον καθῆσθαι καὶ βαδίζειν καὶ τρέχειν καὶ πλεῖν, καὶ οἷον αὖ λίθους καὶ ξύλα καὶ τἆλλα τὰ τοιαῦτα, οὐ ταῦτα λέγεις; ἢ ἄλλ' ἅττα καλεῖς τὰ μήτε ἀγαθὰ, μήτε κακά; Πῶλος. Οὔκ, ἀλλὰ ταῦτα» (Γοργ. 467 Ε καὶ 468 Α). — Διογένης ὁ Λαέρτιος ὁμιλῶν περὶ τῶν Στωϊκῶν «τῶν ὄντων φασὶ τὰ μὲν ἀγαθὰ εἶναι, τὰ δὲ κακὰ, τὰ δ' οὐδέτερα. Ἀγαθὰ

κατεργασία αὐτῶν, οἵαν καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ὁρίζει (34). Ἀρετή ἐστι τὸ πάντων τῶν ἀνθρωπίνων ὑπερορᾶν, τὸ τὰ μέλλοντα ἐφ' ἑκάστης ὥρας φαντάζεσθαι, τὸ πρὸς μηδὲν τῶν παρόντων ἐπτοῆσθαι, ἀλλ' εἰδέναι ὅτι πάντα τὰ ἀνθρώπινα σκιά ἐστι καὶ ὄναρ, καὶ εἴ τι τούτων εὐτελέστερον. Ἀρετή ἐστι τὸ καθάπερ νεκρὸν οὕτω διακεῖσθαι πρὸς τὰ τοῦ βίου τούτου πράγματα, καὶ πρὸς μὲν τὰ λυμαινόμενα τὴν τῆς ψυχῆς σωτηρίαν, ὡσανεὶ νεκρὸν ὄντα οὕτως εἶναι ἀνενέργητον, πρὸς δὲ τὰ πνευματικὰ μόνον ζῆν καὶ ἐνεργεῖν. (35). Κακία δὲ ἢ ἁμαρτία ἐστὶν οὐχὶ δύναμίς τις ἐνυπόστατος, ἀλλ' ἡ πρᾶξις ἡ πονηρὰ ἐπιγινομένη τε καὶ ἀπογινομένη ἀεί, καὶ οὔτε πρὸ του γενέσθαι οὖσα, καὶ μετὰ τὸ γενέσθαι πάλιν ἀφανιζομένη. (36). Ἁμαρτία, ἡ τῆς φωνῆς τῆς συνειδήσεως καὶ τῶν τοῦ Δεσπότου ἐντολῶν ἐν γνώσει καταφρόνησις, ἡ τοῦ μετ' Αὐτοῦ ἐγκαρδίου ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ ἀγάπῃ δεσμοῦ ἀνακοπή, καὶ ἡ ἐφεπομένη κένωσις, ἐρήμωσις καὶ πώρωσις τῆς καρδίας καὶ κώφωσις τοῦ νοῦ, ἐν αἷς σκληρυνόμενος ὁ ἄνθρωπος ἐγκαταφέρεται τοῖς πάθεσιν αὐτοῦ πικρὰν ἐν αὐτοῖς ἡδονὴν διώκων· ἁμαρτία, ὡς καὶ ἡ λέξις αὐτὴ δηλοῖ, ἀστοχία καὶ ἀποτυχία τοῦ σκοποῦ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου. Πηγὴ δὲ τῆς ἀρετῆς ἐστιν ἡ καρδία (37), ἐν ᾗ ἀπὸ τῆς φύσεως κεῖνται σπέρματα αὐτῆς, ἐν ᾧ

μὲν οὖν τὰς τ' ἀρετὰς φρόνησιν, δικαιοσύνην ἀνδρείαν, σωφροσύνην καὶ τὰ λοιπά. οὐδέτερα δὲ ὅσα μήτε ὠφελεῖ μήτε βλάπτει, οἷον ζωή, ὑγιεία, ἡδονή, κάλλος ἰσχύς, πλοῦτος, εὐδοξία, εὐγένεια καὶ τὰ τούτοις ἐναντία, θάνατος, νόσος, πόνος, αἶσχος, ἀσθένεια, πενία, ἀδοξία, δυσγένεια, καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια .... μὴ γὰρ εἶναι ταῦτ' ἀγαθά, ἀλλ' ἀδιάφορα, κατ' εἶδος προηγμένα. Ὡς γὰρ ἴδιον θερμοῦ τὸ θερμαίνειν, οὐ τὸ ψύχειν. οὕτω καὶ ἀγαθοῦ τὸ ὠφελεῖν, οὐ τὸ βλάπτειν· οὐ μᾶλλον δ' ὠφελεῖ ἢ βλάπτει ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ὑγιεία· οὐκ ἄρ' ἀγαθὸν οὔτε πλοῦτος, οὔθ' ὑγιεία· ἔτι τε φασίν, ᾧ ἔστιν εὖ καὶ κακῶς χρῆσθαι, ταῦτ' οὐκ ἔστιν ἀγαθόν. πλούτῳ δὲ καὶ ὑγιείᾳ ἔστιν εὖ καὶ κακῶς χρῆσθαι· οὐκ ἄρ' ἀγαθὸν πλοῦτος καὶ ὑγιεία» (ζ, 101) «Alles was nicht Tugend oder Laster ist, ist auch weder etwas gutes, noch etwas Böses, sondern ein Mittleres unter dem Mittleren aber ist einiges vorzuziehen anders abzuweisen, wiederum anderes schlechthin gleichgültig» (Gesch. d. Philos. Überweg—Heinze I, 259 Brl 1886). — (34) «Πρῶτον μὲν εἰδώς, ἔπειτ' ἐὰν προαιρούμενος, καὶ προαιρούμενος δι' αὐτά· τὸ δὲ τρίτον καὶ ἐὰν βεβαίως καὶ ἀμετακινήτως ἔχων πράττῃ» (Ἠθικὰ Νικ. Β. II, 4 ἐκ. G. Ramsauer 1878 Lipsiae). 35) Γενεσ. ὁμ. η', στ' Τ. 53, 75. — (36) Ῥωμ. ὁμ. ιβ'. — (37) Ἑρμην. ρμ'

τὰ τῆς κακίας παρὰ φύσιν ἐστι (38)· διαιρεῖται δὲ εἰς δύο, εἰς τὸ ἐκκλίνειν ἀπὸ κακοῦ καὶ ποιεῖν ἀγαθόν. Οὐ γὰρ ἀρκεῖ τῶν κακῶν ἡ ἀναχώρησις εἰς τὴν τῆς ἀρετῆς προσαγωγὴν, ἀλλ' ὁδὸς μὲν τίς ἐστι καὶ ἀρχὴ ἐκεῖ φέρουσα, δεῖ δὲ π ο λ λ ῆ ς ἡμῖν τῆς προθυμίας (39).

§ 2. Ἡ τῆς ἀρετῆς ἐν ἡμῖν αὐτοῖς ἐφαρμογὴ καὶ γυμνασία, ἢ ἡ ταύτης ἀπόρριψις καὶ καταπάτησις, ἀρχὴν καὶ αἰτίαν πρώτην ἔχει τ ὴ ν ἡ μ ε τ έ ρ α ν β ο ύ λ η σ ι ν καὶ θ έ λ η σ ι ν, ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἐλευθέρας ἡμῶν αὐτῶν προαιρέσεως. Ὄντως λεπτομερέστατα καὶ βαθύτατα ἐξετάζων ὁ Χρυσόστομος τὸ πόθεν ἡ ἀρετὴ καὶ ποῦ ἡ τῶν κακῶν πηγὴ, ἀποφαίνεται μετὰ τῶν κορυφαίων τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους ὅτι ἡ ὁρίζουσα καὶ διατιθεῖσα δύναμις τῆς ἐν ἡμῖν ἐνσπαρείσης γνώσεως τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, ἡ πρόθυμος ἢ ῥάθυμος ἑνὸς ἑκάστου ἐξ ἡμῶν προαίρεσις (40), ἡ ἐγρήγορος καὶ ἐμμέριμνος ἢ ἡ ἀδιάφορος καὶ βαθέως κοιμωμένη ἐλευθέρα βούλησις ἡμῶν αὐτῶν ἐστιν ἡ μήτηρ ἡ τὴν ἀρετὴν ἢ τὴν κακίαν εἰς μέσον ἄγουσα, οὐχὶ δὲ ὁ Θεὸς, ἡ φύσις; ἡ τύχη, οὐχ ἡ εἱμαρμένη, οὐκ αὐτὸς ὁ διάβολος, οἷς πολλοὶ τῶν ἐν ῥαθυμίᾳ ῥεγχόντων τὴν αἰτίαν ἐναποτιθέναι βούλονται Ἀπόδειξις σαφὴς τούτου, τρανὴ καὶ ζῶσα οἱ ἐν ἀρετῇ ζῶντες σύνδουλοι ἡμῶν· ἡ ἀθρόα πολλῶν χρηστῶν μεταβολὴ ἐκ ῥαθυμίας εἰς πονηρίαν ἐμπιπτόντων, καὶ ἔμπαλιν ἡ φαύλων ἐκ σπουδῆς καὶ προθυμίας

ψαλμοῦ 55,424. — (38) Ὁμ. β' Ἐφεσ. 62,17. — (39) Ὁμ. ε' Α' Θεσσαλνκ. 62,423 καὶ Ῥωμ. ὁμ. ιγ' § στ'. (40) «Ἂν ἴδῃς ἄνθρωπον ἐν πονηρίᾳ ζῶντα καὶ πᾶσαν κακίαν ἐπιδεικνύμενον, εἶτα αἰτιώμενον τοῦ Θεοῦ τὴν πρόνοιαν καὶ λέγοντα, ὅτι τύχης καὶ εἱμαρμένης ἀνάγκη καὶ δαιμόνων τυραννίδι τὴν ἡμετέραν ἐξέδωκε φύσιν, καὶ πάντοθεν τὴν αἰτίαν ἀφ' ἑαυτοῦ μὲν ἀπάγοντα, ἐπὶ δὲ τὸν δημιουργὸν καὶ τοῦδε τοῦ παντὸς προνοοῦντα μεταφέροντα, ἀπόφραξον αὐτοῦ τὸ στόμα μὴ λόγῳ, ἀ λ λ' ἔ ρ γ ῳ, ἐπιδείξας σύνδουλον ἕτερον ἐν ἀρετῇ καὶ ἐπιεικείᾳ ζῶντα Οὐ χρεία λόγων μακρῶν, οὐ χρεία κατασκευῆς συμπεπλεγμένης, οὐδὲ συλλογισμῶν· διὰ τῶν ἔργων ἡ ἀπόδειξις γίνεται· εἰπὲ πρὸς αὐτὸν κ α ὶ σ ὺ δ ο ῦ λ ο ς κ ἀ κ ε ῖ ν ο ς δ ο ῦ λ ο ς· κ α ὶ σ ὺ ἄ ν θ ρ ω π ο ς, κ ἀ κ ε ῖ ν ο ς ἄ ν θ ρ ω π ο ς· τ ὸ ν α ὐ τ ὸ ν κόσμον οἰκεῖς, ὑ π ὸ τ ὸ ν α ὐ τ ὸ ν οὐρανὸν, τ ὰ ς α ὐ τ ὰ ς ~~τρφ τρέσφές~~ η πῶς σὺ μὲν ἐν πονηρίᾳ, ἐκεῖνος δὲ ἐν ἀρε-

εἰς ἀρετὴν ἐπάνοδος. (41). Ἀποδεικνύουσιν ὡσαύτως ὁ Χρυσόστομος τὴν ἀλήθειαν ὅτι ἀπὸ ῥαθυμίας ἡ κακία, καὶ ἀπὸ σπουδῆς ἡ ἀρετή, οὐ μόνον ἐκ τῆς τοῦ πλησίον ἁμαρτάνοντος κρίσεως καὶ κατακρίσεως ἡμῶν, οὐ μόνον ἐκ τοῦ ἐνώπιον ἡμῶν κινουμένου μεγάλου ὑποδείγματος τῶν ἀρετῇ συζώντων, καὶ ἐκ τῶν ἐκ ταύτης εἰς μοχθηρίαν καὶ εἰς τό ἐναντίον μεταβαλλομένων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἀγανακτήσεως καὶ ἐξεγέρσεως ἐπὶ τῇ ἐκφερομένῃ τυχὸν καθ' ἡμῶν λοιδορίᾳ ὡς μοιχῶν, πόρνων ἢ ἀνδροφόνων, ἥτις μαρτυρεῖ, ὅτι οὐχὶ κατ' ἀνάγκην, ἀλλ' ἐλευθέρως δρῶμεν, καὶ ὅτι τῆς ἡμετέρας γνώμης καὶ ῥαθυμίας τὰ ἁμαρτήματα, διότι ἄλλως οὐδὲ ὡς ἐγκλήματα αἰσχύνην φέροντα, καὶ πέπλου δεόμενα τὰ γενόμενα θεωρητέα, οὐδὲ ὡς ὕβριν τὰ καθ' ἡμῶν ἐκτοξευόμενα· ἐν ᾧ ὅταν ἐκ φύσεως τὸ οὕτως ἢ οὕτως εἶναι πρόσκειται, ἢ ἐξ ἀνάγκης τι πάσχομεν, οὐδὲν ἀντιλέγομεν

τῇ;» (Ὁμιλ. γ' «Ὅτι ἐκ ῥαθυμίας ἡ κακία καὶ ἀπὸ σπουδῆς ἡ ἀρετὴ 49, 263· πρβλ. καὶ Ὑπόμνημα Γαλάτ. ἐπιστλ. κεφ. Α' Τ. 61,619). — Ταὐτὰ καὶ Πλάτων· «... καὶ τῶν μὲν ἀγαθῶν οὐδένα ἄλλον αἰτιατέον, τῶν δὲ κακῶν ἄλλ' ἄττα δεῖ ζητεῖν τὰ αἴτια, ἀλλ' οὐ τὸν Θεόν» (Πολιτ. β 379 C) καὶ «... οὐ γὰρ ἑαυτὸν αἰτιᾶσθαι τῶν κακῶν, ἀλλὰ τύχην τε καὶ δαίμονας καὶ πάντα μᾶλλον ἀνθ' ἑαυτοῦ» (αὐτθ. βιβ. ι', 619 C). — Σοφῶς λίαν παρατηρεῖ καὶ ὁ Μέγας Βασίλειος· «... ὁ τοίνυν μεμφόμενος τὸν ποιητὴν ὡς μὴ φυσικῶς κατασκευάσαντα ἡμᾶς ἀναμαρτήτους, οὐδὲν ἕτερον ἢ τὴν ἄλογον φύσιν τῆς λογικῆς προτιμᾷ, καὶ τὴν ἀκίνητον καὶ ἀνόρμητον τῆς προαιρετικῆς καὶ ἐμπράκτου» (Τ. 31,529 «Ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεός»). — «Vitium autem contra naturam est, ut non possit nisi nocere naturae. Non itaque esset vitium recedere a Deo, nisi naturae, cujus id vitium est, potius competeret esse cum Deo. Qua propter etiam voluntas mala grande testimonium est naturae bonae» (De civitate Dei Αὐγουστ. lib. XI cap. XVII ἐκδ. Benedctr. Parisiis 1838). — (41) «... κἂν εἴπῃ τις ὅτι οὐ παρ' ἡμῶν ταῦτα, ὅταν ἴδῃς ὀργιζόμενον οἰκέτῃ, παροξυνόμενον γυναικὶ καὶ ἐγκαλοῦντα παιδί, καὶ καταγινώσκοντα τῶν ἀδικούντων, εἰπὲ πρὸς αὐτόν· Πῶς οὖν ἔλεγες ὅτι οὐ παρ' ἡμῖν τὰ κακά; Εἰ γὰρ οὐ παρ' ἡμῶν τίνος ἕνεκεν ἐγκαλεῖς. Εἰπὲ πάλιν· ἀπὸ σαυτοῦ λοιδορεῖς καὶ ὑβρίζεις; Εἰ μὲν γὰρ οὐκ ἀπὸ σαυτοῦ, μηδεὶς σοι ὀργιζέσθω· εἰ δὲ ἀπὸ σαυτοῦ, ἀ-

καὶ εὐχαρίστως συγγινώσκομεν (42)· ὡς ἐπὶ παραδείγματος δαιμονιζόμενον καθ' ἡμῶν ἐπιτιθέμενον, οὐ μόνον οὐδὲ ῥήμασι κολάζομεν, ἀλλὰ καὶ ἐλεοῦμεν καὶ συγγνώμης ἀξιοῦμεν πολλῆς, ἐπειδὴ γνωστὸν ὅτι ἀνάγκης καὶ τῆς τοῦ δαίμονος ἐνεργείας τὸ τολμηθὲν, οὐχὶ δὲ προαιρέσεως. Διὰ ταῦτα καὶ τοὺς παῖδας ἡμῶν διδασκάλοις, καὶ τοὺς κακουρ-

πό σου καὶ ἀπὸ τῆς σῆς ῥαθυμίας τὰ κακά» (Μτθ. ὁμλ. νθ' 58,573). — Ἐφ' οἷς καὶ Ἀριστοτέλης· «οὐδὲν τῶν φύσει ὄντων ἄλλως ἐθίζεται, οἷον «ὁ λ ί θ ο ς, φύσει κάτω φερόμενος, οὐκ ἂν ἐθισθείη ἄνω φέρεσθαι, οὐδ' «ἂν μυριάκις αὐτὸν ἐθίζῃ τις ἄνω ῥίπτων, οὐδὲ τὸ πῦρ κάτω, οὐδὲ ἄλλο «οὐδὲν τῶν ἄλλως πεφυκότων ἄλλως ἂν ἐθισθείη» (Ἠθικὰ Νικμχ. Β, 1)· καὶ «ἀγαθοὶ ἢ κακοὶ οὐ γινόμεθα φύσει» (αὐτθ. Β, 4). — Πρβλ. καὶ Ὠριγένην· «τὸ μὲν ἀγαθὸν τοῦ ὑετοῦ καὶ ἐπὶ τὴν χείρονα γῆν ἐλήλυθε· τὸ δὲ ὑποκείμενον ἠμελημένον καὶ ἀγεώργητον τυγχάνον, ἀκάνθας καὶ τριβόλους ἐβλάστησεν. Οὕτω τοίνυν καὶ τὰ γινόμενα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεράστια οἱονεὶ ὑετός ἐστιν· α ἱ δ ὲ π ρ ο α ι ρ έ σ ε ι ς α ἱ δ ι ά φ ο ρ ο ι ο ἱ ν ε ὶ ἡ γ ε ω ρ γ η μ έ ν η γ ῆ ἐ σ τ ὶ καὶ ἠμελημένη μιᾷ τῇ φύσει ὡς γῆ τυγχάνουσα» (Περὶ ἀρχῶν βιβλ. Γ' κεφ. α' Τ. ΙΙ,265). — «Τὸ πρόβατον οὐδέποτε δύναται γενέσθαι ἄγριον, φύσει γὰρ ἔχει τὸ ἥμερον· ὁ λύκος οὐδέποτε δύναται γενέσθαι ἥμερος, φύσει γὰρ ἔχει τὸ ἄγριον. Οὐ λύονται οὖν οἱ νόμοι τῆς φύσεως, οὐδὲ σαλεύονται, ἀλλὰ μένουσιν ἀ κ ί ν η τ ο ι. Ἐπὶ ἐμοῦ τοῦτο οὐκ ἔνι, ἀλλὰ καὶ ἄγριος γίνομαι ὅ τ α ν β ο ύ λ ω μ α ι, καὶ ἥμερος ὅ τ α ν θ έ λ ω· οὐ γὰρ φύσει δέδεμαι, ἀλλ' ἐλευθερίᾳ προαιρέσεως τετίμημαι» (Ὁμιλ. εἰς τὸν πλούσιον καὶ τὸν Λάζαρον, 48, 1027). —

(42). Ταῦτα καὶ Πλάτων· «ὅσα ἡγοῦνται ἀλλήλους κακὰ ἔχειν ἄνθρωποι φύσει ἢ τύχῃ, ο ὐ δ ε ὶ ς θυμοῦται, οὐδὲ νουθετεῖ, οὐδὲ διδάσκει, οὐδὲ κολάζει τοὺς ταῦτα ἔχοντας ἵνα μὴ τοιοῦτοι ὦσιν, ἀ λ λ' ἐ λ ε ο ῦ σ ι ν· οἷον τοὺς αἰσχροὺς ἢ σμικροὺς ἢ ἀσθενεῖς τίς οὕτως ἀνόητος, ὥστε τι τούτων ἐπιχειρεῖν ποιεῖν; ταῦτα μὲν γὰρ, οἶμαι, ἴσασιν ὅτι φύσει τε καὶ τύχῃ τοῖς ἀνθρώποις γίγνεται τὰ καλὰ καὶ τἀναντία τούτοις· ὅσα δὲ ἐ ξ ἐ π ι μ ε λ ε ί α ς, κ α ὶ ἀ σ κ ή σ ε ω ς κ α ὶ δ ι δ α χ ῆ ς οἴονται γίγνεσθαι ἀγαθὰ ἀνθρώποις, ἐάν τις ταῦτα μὴ ἔχῃ, ἀλλὰ τἀναντία τούτων κακά, ἐ π ὶ τ ο ύ τ ο ι ς πού οἵ τε θυμοὶ γίγνονται καὶ αἱ κολάσεις καὶ αἱ νουθετήσεις . . . . ἔνθα δὴ πᾶς παντὶ θυμοῦται καὶ νουθετεῖ, δῆλον ὅτι ὡς ἐξ ἐπιμελείας καὶ μαθήσεως, κτητῆς οὔσης» (Πρωταγόρας 323 C. D). — Καὶ Ἀριστοτέλης· «Οὐ μόνον αἱ τῆς ψυχῆς κακίαι ἑκούσιοι εἰσιν, ἀλλ' ἐνίοις καὶ αἱ τοῦ σώματος, οἷς καὶ ἐπιτιμῶμεν· τοῖς μὲν γὰρ διὰ φύσιν αἰσχροῖς ο ὐ δ ε ὶ ς ἐ π ι τ ι μ ᾷ, τοῖς δὲ δι' ἀγυμνασίαν καὶ ἀμέλειαν· ὁμοίως δὲ καὶ περὶ ἀσθένειαν καὶ πήρωσιν· οὐθεὶς γὰρ ἂν ὀνειδίσειε τυφλῷ φύσει, ἢ ἐκ νόσου, ἢ ἐκ πληγῆς, ἀλλὰ μᾶλλον ἐλεήσαι· τῷ δ' ἐξ οἰνοφλυγίας, ἢ ἄλλης ἀ-

γοῦντας δικασταῖς παραδίδομεν (43), καὶ πικροὶ ἐξετασταὶ καὶ τιμωροὶ πάντων των κακῶν καὶ πονηρῶν τῶν ἐν οἱαδήποτε ἡμῖν σχέσει διατελούντων ἀεὶ ἀναδεικνύμεθα, ἅτινα ἅπαντα σαφῶς μαρτυροῦσιν, ὅτι οὐχὶ ἀνάγκῃ ὑποβαλλόμενοι, ἀλλ' ἐλευθέρως ἐκλέγοντες ἐνεργοῦμεν, διότι ἄλλως ἂν εἱμαρμένης τὰ ὑφ' ἡμων ἐνεργούμενα, ἢ ἀνάγκῃ τοιοῦτοι ἢ τοιοῦτοι καθιστάμεθα, οὐδὲ τῆς ἐκ παίδων παίδαγωγίας καὶ ἀνατροφῆς ἐχρήζομεν, οὐδὲ νουθεσίας καὶ χειραγωγίας καὶ ποινων οἱ κακῶς τὰ ἑαυτῶν πραγματευόμενοι ἐδέοντο, ἀλλ' οὐδὲ τὰ ὀνόματα αὐτὰ «καλὸς» καὶ «κακὸς» ὅλως ὑφίστασθαι ἢ ἀκούεσθαι ἔδει. (44) Καὶ ἀλλαχοῦ (45) ὡς ἰσχυρὰν ἀπόδειξιν τῆς γνώσεως τῆς ἐσωτερικῆς ἡμῶν ἐλευθερίας ἄγει ὁ Χρυσόστομος ἐκτὸς τῆς ἐπ' ὕβρει ἀμύνης, τήν τε τῶν πονηρῶν αὐτῶν ἑαυτῶν κατάκρισιν, ἣν τρανῶς καὶ αὐτὸς ὁ τῆς κατεργασίας αὐτῶν τρόπος δείκνυσι, λανθάνοντες γὰρ καὶ κρυπτόμενοι πράττουσιν ἅπερ πράττουσιν, ὅπερ μέγιστον δεῖγμα γνώμης, ἣν περὶ τοῦ πράγματος ἔχουσίν ἐστιν, καὶ τὴν καὶ αὐτῶν τῶν κακῶν κατηγορίαν της κακίας, καὶ θαυμασμὸν τῆς ἀρετῆς

κολασίας πᾶς ἂν ἐπιτιμήσαι. Τῶν δὴ περὶ τὸ σῶμα κακῶν αἱ ἐφ' ἡμῖν ἐπιτιμῶνται, αἱ δὲ μὴ ἐφ' ἡμῖν οὔ· εἰ δὲ οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων αἱ ἐπιτιμώμεναι τῶν κακιῶν ἐφ' ἡμῖν ἂν εἶεν» (Ἠθκ. Νκμχ. Γ, 7). — (43). Ταὐτὰ καὶ Ἀριστοτέλης· «ἐφ' ἡμῖν καὶ ἡ ἀρετή, ὁμοίως δὲ καὶ ἡ κακία... μακάριος οὐδεὶς ἄκων, ἡ δὲ μοχθηρία ἑκούσιον.... τούτοις δὲ ἔοικε μαρτυρεῖσθαι καὶ ἰδίᾳ ὑφ' ἑκάστων, καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν νομοθετῶν· κολάζουσι γὰρ καὶ τιμωροῦνται τοὺς δρῶντας μοχθηρά, ὅσοι μὴ βίᾳ ἢ δι' ἄγνοιαν, ἧς μὴ αὐτοὶ αἴτιοι, τοὺς δὲ τὰ καλὰ πράττοντας τιμῶσι, ὡς τοὺς μὲν προτρέψοντες, τοὺς δὲ κωλύοντες· καίτοι ὅσα μήτ' ἐφ' ἡμῖν ἐστι, μήτ' ἑκούσια, οὐδεὶς προτρέπεται πράττειν ὡς οὐδὲ πρὸ ἔργου ὂν τὸ πεισθῆναι μὴ θερμαίνεσθαι ἢ ἀλγεῖν ἢ πεινῆν, ἢ ἄλλ' ὁτιοῦν τῶν τοιούτων· οὐθὲν γὰρ ἧττον πεισόμεθα αὐτὰ» (Ἠθκ. Νκμχ. Γ, 7). (44). «... ἂν γὰρ τοῦτο ποιῶμεν (εἱμαρμένης ἀνάγκῃ τὰ καθ' ἡμᾶς ἐπιτρέποντες) πάντα ἔσται σύγχυσις καὶ ταραχὴ καὶ πραγμάτων διαστροφή, καὶ οὔτε ἀρετὴ ἔσται τι, οὔτε κακία· οὐ τέχναι, οὐ νόμοι, οὐκ ἄλλο τι τῶν τοιούτων οὐδέν. Ὁρᾷς ποῦ τείνει τοῦ διαβόλου τὸ δέλεαρ, καὶ τί τὴν οἰκουμένην ἐργάσασθαι ἐβουλήθη, καὶ πρὸς ποῖον ἀπαντᾷ τέλος;» (Ὁμιλ. λεχθεῖσα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῇ ἐπὶ Παύλου,

Καὶ αὐτὸς γὰρ ὁ πόρνος ἐπαινεῖ τὴν σωφροσύνην, καὶ ὁ πλεονέκτης καταδικάζει τὸν ἀδικοῦντα, καὶ ὁ ὀργίλος τὴν ἀνεξικακίαν θαυμάζει καὶ μέμφεται τὴν μικροψυχίαν, καὶ ὁ ἀσελγὴς τὴν ἀσέλγειαν (46).

§ 3. Τὸ αἴτιον δὲ τῆς ὑπὸ τῶν ῥαθύμων, φαύλως καὶ πονηρῶς βιούντων καὶ μυρίοις βαπτισθέντων κακοῖς ἀποδόσεως εις τὸν Θεὸν τὴν φύσιν, τὴν εἱμαρμένην ἢ τὸν διάβολον τῆς κακίας, ἀνευρίσκει ὁ Χρυσόστομος ἐν τῇ ἀναγκαίᾳ ἐρεύνῃ παραμυθίας καὶ κατασιγάσεως καὶ πειθοῦς τοῦ καταβοῶντος αὐτῶν συνειδότος, ὅπως μὴ λυπῶνται λογιζόμενοι ὅτι κρίσις ἐστι καὶ κόλασις, καὶ ὅτι ἐφ' ἡμῖν κεῖται τὰ τῆς ἀρετῆς καὶ τὰ τῆς κακίας· οὕτω δὲ ἡ ἐξ ἐλευθέρας προαιρέσεως ἐν τῇ ῥαθυμίᾳ καὶ τῷ φαύλῳ βίῳ ἐμμονὴ αὕτη οὐ μόνον πόῤῥω τῆς ὑγιοῦς ἀπάγει πίστεως καὶ εἰς τὴν ἀπιστίαν εἰσάγει, ἀλλὰ καὶ μήτηρ καὶ τροφὸς τῶν διεφθαρμένων ἀναδείκνυται δογμάτων, τῶν σκοτίων καὶ στρεβλῶν λογισμῶν καὶ φρονημάτων· διὸ μυρίας οἱ τοιοῦτοι σατανικὰς ἐφευρίσκουσιν ἐπινοίας, ὅτι ἁπλῶς τὰ πράγματα ἄγεται, ὅτι φύρδην μίγδην καὶ συγκεχυμένως ἅπαντα φέρεται καὶ κυβερνᾶται. Ἵνα μὴ λοιπὸν τοιαῦτα πονηρὰ δόγματα καὶ γεννήματα παραδεχώμεθα, φ ρ ο ν τ ί ζ ω μ ε ν π ρ ὸ π α ν τ ὸ ς β ί ο υ κ α λ ο ῦ. (47).

§ 4. Ἡ ἀρετὴ συνίσταται καὶ ἀπαρτίζεται οὐχὶ ἐκ μιᾶς μόνης τοῦ εὐαγγελικοῦ νόμου ἐντολῆς καὶ ἐν τῇ πράξει ἐφαρμογῆς, ἀλλ' ὥσπερ ἐπὶ τῆς κιθάρας οὐκ ἀρκεῖ ἀπὸ μιᾶς

Γείθων ἀναγνόντων Τ. 63,510). — (45) Ἑβρ. ὁμιλ. κδ' 63,165. — (46) «Πῶς οὖν αὐτὰ μέτεισι, φησίν; Ἀπὸ ῥᾳθυμίας πολλῆς, οὐ κρίνας εἶναι καλόν· ἐπεὶ οὐδ' ἂν ᾐσχύνθη τῷ πράγματι, ο ὐ δ' ἂ ν ἠ ρ ν ή σ α τ ο κ α τ η γ ο ρ ο ῦ ν τ ο ς ἑ τ έ ρ ο υ. Πολλοὶ δὲ καὶ προληφθέντες, τὴν αἰσχύνην οὐ φέροντες, καὶ ἀπήγξαντο· τοσαύτη τοῦ καλοῦ καὶ πρέποντος ἔνεστιν ἡμῖν ἡ μαρτυρία· οὕτως ἡλίου λαμπρότερα τὰ καλά, καὶ πάντων δυσειδέστερα τὰ ἐναντία„ (Ἑβρ. ὁμ. κδ' 63,165). Συμφώνως καὶ ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἠθικὴν ἀρετὴν ἕ ξ ι ν π ρ ο α ι ρ ε τ ι κ ή ν, τ ὴ ν π ρ ο α ί ρ ε σ ι ν ὄ ρ ε ξ ι ν β ο υ λ ε υ τ ι κ ὴ ν» ὁρίζει (Ἠθκ. Νικομάχεια Ζ, 2). — Πρβλ. καὶ Τ. 53, 158, 185, 206. Τ. 54, 385, 471, 506. Τ. 55, 319, 464· καὶ Μτθ ὁμ. ξβ' § γ' καὶ Ἰωάν. ὁμ. δ', Γενέσ. ὁμ. κγ', Α' Κορνθ. ὁμ. κβ'. — (47) Πρξ. ὁμιλ.

μόνον νευρᾶς τὴν μελῳδίαν ἐργάσασθαι, ἀλλὰ πάσας ἐπιέναι δεῖ μετὰ ῥυθμοῦ τοῦ προσήκοντος, οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς κατὰ ψυχὴν ἀρετῆς οὐκ ἀρκεῖ ἡμῖν νόμος εἷς εἰς σωτηρίαν, ἀλλὰ δεῖ πάντας μετὰ ἀκριβείας φυλάττειν.» (48). Ἡ ἀρετὴ ἐστιν ἱμάτιον ψυχῆς, κοσμοῦσα καὶ σεμνύνουσα αὐτήν, γυμνότης δὲ ψυχῆς ἡ κακία, διὸ καθάπερ ἐλεύθερος ἀποδυθείς, αἰσχύνεται καὶ φεύγει, οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ ἡ μὴ ταῦτα ἔχουσα τὰ ἱμάτια, ἂν θέλωμεν πρὸς αὐτὴν ἰδεῖν, ἐρυθριᾷ (49). Πρὸς τελείωσιν δὲ ταύτης ἀπαιτεῖται ὅπως ἡμεῖς αὐτοὶ πρῶτοι τὰ παρ' ἡμῶν εἰσενέγκωμεν, τότε δὲ ὅταν ἡμεῖς ἀρξώμεθα, ὅταν τὸ θέλειν παράσχωμεν, τότε καὶ ὁ Θεὸς πολλὰς δίδωσιν ἡμῖν τὰς ἀφορμάς· ἡ γὰρ χάρις εἰ μὴ τὰ παρ' ἡμῶν πρότερον ἐζήτει, ἀθρόως ἂν εἰς τὰς ἁπάντων ἐξεχύθη ψυχάς· οὐ γάρ ἐστι προσωπολήπτης ὁ Θεός. ἐπειδὴ δὲ τὰ παρ' ἡμῖν ζητεῖ, διὰ τοῦτο τοῖς μὲν ἕπεται καὶ παραμένει, τῶν δὲ ἀφίπταται, εἰς δὲ τοὺς λοιποὺς οὐδὲ τὴν ἀρχὴν ἀφικνεῖται (50). Συνεπῶς ἐν ταῖς ἐξωτερικαῖς ἐκδυλώσεσι τῆς πρακτικῆς ἀρετῆς ἐπιζητεῖ πρὸ παντὸς καὶ κυρίως τὴν ποιότητα τῆς τοῦ δρῶντος προαιρέσεως, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Ἠθικὴν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας· ὅθεν φαινομενικῶς τι ἀγαθὸν ἔρ-

---

μζ', § δ' 60,325 καὶ «οὐδεὶς τῶν ὀρθῶς βεβιωκότων ἀπιστεῖ περὶ τῶν μελλόντων, ὥσπερ οὖν τῶν ἠμελημένων πολλοὶ π ο ν η ρ ῷ π ι ε ζ ό μ ε ν ο ι σ υ ν ε ι δ ό τ ι οὐδὲ κρίσιν, οὐδὲ ἀντίδοσιν εἶναι βούλονται». (Ῥωμ. ὁμ. θ' § γ'. 60,467 καὶ 673). Καὶ ἀλλαχοῦ «Ὅταν ἦ βίος ἀπεγνωσμένος καὶ δόγμα τίκτεται τοιοῦτον· καὶ ἔστιν ἰδεῖν πολλοὺς ἐκ τούτου καταπεσόντας εἰς βυθὸν κακῶν καὶ εἰς ἑλληνισμὸν ἐκτραπέντας. Ἵ ν α γ ὰ ρ μ ὴ τ ῷ φ ό β ῳ τ ῶ ν μ ε λ λ ό ν τ ω ν β α σ α ν ί ζ ω ν τ α ι, σ π ο υ δ ά ζ ο υ σ ι π ε ῖ σ α ι τ ὴ ν ψ υ χ ὴ ν ψ ε υ δ ῆ π ά ν τ α τ ὰ π α ρ' ἡ μ ῖ ν. Καὶ πίστεως τινὲς ἐκτρέπονται, οἱ λογισμοῖς τὸ πᾶν ζητοῦντες· ναυάγιον γὰρ ἐργάζεται ὁ λογισμός, καὶ ὥσπερ πλοῖον ἀσφαλὲς ἡ πίστις» (ὁμιλ. ε', Α' Τιμοθ.). — (48) «Τί γὰρ ὄφελος, εἰπέ μοι, ὅταν τις εὔχηται μὲν ἐκτενῶς, μὴ ἐλεῇ δὲ δαψιλῶς· ἢ ὅταν ἐλεῇ μὲν δαψιλῶς, πλεονεκτῶν δὲ καὶ βιαζόμενος· ἢ ὅταν μὲν μὴ πλεονεκτῶν, μηδὲ βιαζόμενος πρὸς ἐπίδειξιν δὲ ἀνθρώπων καὶ φιλοτιμίαν τῶν ὁρώντων; ἢ ὅταν ἐλεῇ μὲν μετὰ πάσης ἀκριβείας, καὶ πρὸς τὸ τῷ Θεῷ δοκοῦν, ἐπερείδεται δὲ αὐτῷ τούτῳ καὶ μέγα φρονῇ; ἢ ὅταν ταπεινὸς μὲν ᾖ καὶ νηστείαις προσέχων φ ι λ ά ρ γ υ ρ ο ς δ ὲ κ α ὶ ἐ μ π ο ρ ι κ ὸ ς κ α ὶ τ ῇ γ ῇ π ρ ο σ η λ ω μ έ ν ο ς καὶ τὴν

γον μετὰ διεφθαρμένης διαπραττόμενον προαιρέσεως οὐ μόνον μισθὸν οὐκ ἔχει, ἀλλὰ καὶ κόλασιν. (51).

§ 5, Ἡ ἀρετὴ αὔξεται καὶ κρατύνεται διὰ τῆς ἐνδελεχοῦς τῶν γραμμάτων καὶ τῆς ἀληθοῦς παιδείας σπουδῆς, συνανυψοῦσα καὶ συνανεγείρουσα ἑαυτῇ καὶ τὸ φρόνημα, ἔρχεται δὲ εἰς ἄνδρα τέλειον καὶ συμπληροῦται διὰ τῆς ἐπαναλήψεως καὶ ἕξεως, διὰ τῆς γνώσεως καὶ τῆς πράξεως,

---

μ η τ έ ρ α τ ῶ ν κ α κ ῶ ν ἐπεισάγων τῇ ψυχῇ τ ὴ ν φ ι λ α ρ γ υ ρ ί α ν; Οὐκ ἔνι γάρ φησι Θεῷ δουλεύειν καὶ μαμμωνᾷ (Ματθ. στ', 2)» (Λόγ. κστ' «Περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας» 63,753). — (49) Πρξ. ὁμ. κε' 60,191. — (50) Ὁμιλ. ιη'. Ἰωάν. 59,113. — καί· «ἡ γὰρ χάρις κἂν χάρις ᾖ τοὺς ἐθέλοντας σώζει, οὐ τοὺς μὴ βουλομένους καὶ ἀποστρεφομένους αὐτήν, καὶ πολεμοῦντας αὐτῇ διηνεκῶς καὶ ἐναντιουμένους» (Ῥωμ. ὁμ. ιη' § ε')· ἡ τοιαύτη ὅμως διδασκαλία τοῦ Χρυσοστόμου οὐδόλως τὴν δῆθεν ἐκ ταύτης δοθεῖσαν ἀφορμὴν πρὸς στήριξιν τῶν τοῦ πελαγιανισμοῦ ἀρχῶν δικαιολογεῖ, ὡς τινες χαίρουσι φρονοῦντες, διότι ἰδοὺ τί ἀλλαχοῦ σαφῶς γράφει· «δεῖ μὲν γὰρ καὶ θέλειν καὶ τρέχειν, θαρρεῖν δὲ μὴ τοῖς οἰκείοις πόνοις, ἀλλὰ τῇ τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίᾳ» (Ῥωμ. ὁμ· ιστ' § θ' 60,561)· καί. «πείσωμεν ἑαυτούς, ὅτι κἂν μυριάκις σπουδάζωμεν, οὐδὲν οὐδέποτε κατορθῶσαι δυνησόμεθα, εἰ μὴ καὶ τῆς ἄνωθεν ῥοπῆς ἀπολαύσωμεν» (ὁμ. νη' Γενέσ. 54, 506)· πρβλ. καὶ Neander "Der heilige Chrysostomus Berlin 1858 3 Aufl. ἐπίσης Wörter «Gnade und Freiheit» S. 353 Freiburg. Οὐ μόνα δὲ ταῦτα, ἀλλὰ καὶ θρηνῶν τὴν πτῶσιν τοῦ Πελαγίου «σφόδρα ἤλγησα, γράφει, ὑπὲρ Πελαγίου τοῦ μονάζοντος. Ἐννόησον τοίνυν ὅσων ἄξιοι στεφάνων εἰσὶν οἱ γενναίως στάντες, ὅταν ἄνδρες ἐν τοσαύτῃ ἀσκήσει διαγαγόντες καὶ καρτερίᾳ, οὕτω φανῶσιν ὑποσυρόμενοι» (Ὀλυμπιάδι τῇ Διακόνῳ ἐπιστλ. Δ σελ. 590 Τ. 52· πρβλ. καὶ ὁμ. πγ' εἰς Ἰωάν. Τ. 59 καὶ Τ. 55 σελ. 319 ἑρμν. εἰς ψλμ. καὶ ὁμ. εἰς τὸν Παραλητ. 51, 47). (51) Τὴν διαφορὰν ταύτην τῆς χριστιανικῆς καὶ τῆς τοῦ Ἀριστοτέλους Ἠθικῆς ἀκριβῶς διακρίνων γράφει καὶ Luthardt· «Das Christenthum lehrt dass Gott das Herz ansieht. Nach Aristotelee sind die Handlungen anzusehen denn der Wille ist unerkennbar. Natürlich für die Menschen ist er unerkennbar obgleich auch hier nicht ausnahmlos und wenn man kein anderes Tribünal der Beurtheilung kennt als das der öffentlichen Meinung, dann ist man natürlich nach aussen gewiesen. Arictoteles kennt für das sittliche Leben kein anderes weil ihm die innere Beziehung zu Gott fehlt Und diese fehlt ihm, weil er nicht die

οὐχὶ δὲ διὰ μόνης τῆς πρώτης ὡς ἐφρόνει ὁ Σωκράτης (52) καὶ Πλάτων καὶ καθ' ἧς δικαίως καταφέρεται ὁ Σταγειρίτης φιλόσοφος, ἀπαιτῶν καὶ τὴν ἐν τῇ πράξει ἐφαρμογὴν, ἥτις οὐχ ἕπεται πάντοτε τῇ γνώσει ἔστω καὶ τῇ τελείᾳ ὡς διδάσκει Σωκράτης (53). Διὸ λυσιτελεστάτην καὶ καρποφόρον μάλα πρὸς τὴν τῆς ἀρετῆς αἵρεσιν, τὴν ἐν τῇ καρδίᾳ κατασπορὰν αὐτῆς καὶ τελειότητα ὑποδεικνύει ὁ Χρυσόστομος τὴν ἐκ παίδων ἁπαλῶν ἐν παιδείᾳ καὶ νουθεσίᾳ Κυρίου ἐκτροφὴν, λάβρος δὲ ἐπιτίθεται κατὰ τῶν πατέρων ἐκείνων, οἵτινες πάντα μὲν λίθον κινοῦσι περὶ τῆς σωματικῆς ἀνέσεως καὶ εὐεξίας, περὶ μορφώσεως ἐξωτερικῆς πρὸς ἀσφαλῆ χρημάτων πορισμὸν τῶν τέκνων αὐτῶν, οὐδένα δὲ λόγον περὶ διαπλάσεως τῆς ἀθανάτου αὐτῶν ποιοῦνται ψυχῆς, τῆς ἐν Θεῷ παιδεύσεως καὶ τῆς ἀληθοῦς φιλοσοφίας. (54).

---

sittliche Persönlichkeit kennt sondern den Menschen nur als geistleibliche Natur faßt» («Die Ethik des Aristoteles in ihrem Unterschied von der Moral des Christenthums. Guterlehte S. 39») — (52) «Δειλὴν καὶ ἄνανδρον τὴν ψυχὴν ἡ ἀμαθία ποιεῖ, ὥσπερ οὖν μεγάλην καὶ ὑψηλὴν ἡ τῶν οὐρανίων δογμάτων παίδευσις» (Ἰωάν. ὁμ. οστ' α', 59,409 καὶ Περὶ ἀνδρείας καὶ ἰσχύος λογ. λβ' 63,811· καὶ Πλάτων· «ὃ ἕκαστος φρόνιμος, τοῦτο ἀγαθὸς, ὁ δὲ ἄφρων, πονηρὸς» (Ἀλκβ. 125, Α)· καὶ ἡ ἀρετὴ μαθητὸν... διδακτὸν ἡ ἀρετὴ» (Εὐθηδ. 274, Ε)· ἐπίσης «ἀρετὴ παιδευτὴ... παρασκευαστόν„ (Πρωταγόρ. 324 C)· καὶ «ἐπιστήμη ἡ ἀρετή» (361, Β). πρβλ. καὶ Ῥωμ. ὁμ. κ' β' 60, 598· καὶ «ἡ συνήθεια τὴν τῆς φύσεως μιμεῖται στερρότητα» (Μτθ. ὁμ. ια' 57 191). (53) Ξενοφ. Ἀπομν. ΙΙΙ, 9, 4, 5. Ἰδοὺ καὶ οἱ τοῦ Ἀριστοτέλους λόγοι· «Σωκράτης μὲν λόγους τὰς ἀρετὰς ᾤετο εἶναι (ἐπιστήμας γὰρ εἶναι πάσας)· ἡμεῖς δὲ μετὰ λόγου» (Ἠθκ. Νκμχ. βιβλ. στ', 13)· καὶ «Σωκράτης τῇ μὲν ὀρθῶς ἐζήτει, τῇ δ' ἡμάρτανεν· ὅτι μὲν γὰρ φρονήσεις ᾤετο εἶναι πάσας τὰς ἀρετὰς ἡμάρτανεν, ὅτι δὲ οὐκ ἄνευ φρονήσεως, καλῶς ἔλεγεν (αὐτ. Ζ, 13)· καὶ «Οὐκ ἔστιν ἐν τοῖς πρακτοῖς τέλος τὸ θεωρῆσαι ἕκαστα καὶ γνῶναι, ἀλλὰ μᾶλλον τὸ πράττειν αὐτά· οὐδὲ δὴ περὶ ἀρετῆς ἱκανὸν τὸ εἰδέναι ἀλλ' ἔχειν καὶ χρῆσθαι πειρατέον, ἢ εἴ πως ἄλλως ἀγαθοὶ γινόμεθα. Εἰ μὲν οὖν ἦσαν οἱ λόγοι αὐτάρκεις πρὸς τὸ ποιῆσαι ἐπιεικεῖς πολλοὺς ἂν μισθοὺς καὶ μεγάλους δικαίως ἔφερον κατὰ τὸν Θεόγνιν, καὶ ἔδει ἂν τούτους πορίσασθαι· νῦν δὲ φαίνονται προτρέψασθαι μὲν καὶ παρορμῆσαι τῶν νέων τοὺς ἐλευθερίους ἰσχύειν, ἦθος τ' εὐγενὲς καὶ ὡς ἀληθὲς φιλόκαλον ποιῆσαι ἂν κατακώχιμον ἐκ τῆς ἀρετῆς, τοὺς δὲ πολλοὺς ἀδυνατεῖν πρὸς καλοκἀγαθίαν προτρέψασθαι» (Ἠθκ. Νκμχ. Κ', 10). — (54) «τούτους ἐγὼ τοὺς πατέρας (καὶ μή τις θυμούσθω τὸ λεγόμε-

§ 6. Περιγράφων ἐφεξῆς τὰ τῆς τοιαύτης ἀρετῆς ἀποτελέσματα καὶ τὰς ὠφελείας, καὶ τὰς τῆς κακίας ποινὰς καὶ τὸ βλάβος, κρατερῶς ἅμα καὶ γλαφυρῶς, καὶ ἐν αὐδῇ μέλιτος ἡδίονι καὶ γλυκίονι (55), ταὐτοφρονοῦντας ἔχων καὶ τοὺς ἕλληνας φιλοσόφους, διαζωγραφεῖ τοὺς ἐν τῷ βίῳ καὶ τῇ πράξει ἐμπράκτους τῆς πρακτικῆς ἀρετῆς καὶ πλουσίους καρποὺς καὶ τὰς συγκομιδὰς, ὡς καὶ τὰς τῆς κακίας ἀκάνθας. Ἡ ἀρετὴ πᾶσάν που ἐνταῦθα ἀναφυομένην μέριμναν θλῖψιν καὶ ὀδύνην, ὡς ὠκεανὸς ἀχανὴς καὶ ἄβυσσος σπινθῆρα σμικρὸν, κατακλύζουσα καὶ ἐξαλείφουσα πάσης σωματικῆς ἀνέσεως καὶ ἀπολαύσεως τοὺς ἀγῶνας αὐτῆς τῇ στεῤῥᾷ ἐλπίδι τῶν ἐνταῦθά τε καὶ ἐν τῇ αἰωνιότητι ἀποκειμένων αὐτῇ ἡδυτέρους ἀπεργάζεται ἀμεριμνησίας, γαλήνης, χαρᾶς καὶ ἀδιαλείπτου τοῦ συνειδότος εὐφροσύνης καὶ βραβείων μυριοπλασίων πληροῦσα τὰς καρδίας ἡμῶν, χρῆμα ὅπερ οὐδὲν, οὐδ' αὐτὴ ἡ τῆς οἰκουμένης εἰρηνικὴ κυριαρχία ἐπὶ τῆς γῆς ἀσφαλῶς ἡμῖν παρασχεῖν δύναται (56). Ἡ δὲ κακία ἢ ἁμαρτία, ἐκ διαμέτρου ἀντιθέτως

νον εἶναι νομιζέτω) καὶ αὐτῶν τῶν παιδοκτόνων χείρους εἶναι φαίην ἄν· ἐκεῖνοι μὲν γὰρ τὸ σῶμα τῆς ψυχῆς διιστῶσιν, οὗτοι δὲ ταύτην μετ' ἐκείνου εἰς τὴν τῆς Γεέννης ἐμβάλλουσι πυρὰν» (Λόγος πρὸς πατέρα πιστόν»)» πρβλ. καὶ «Εἰς τὸ χήρα καταλεγέσθω» 51,321 «κάμψον ἐκ νεότητος τὸν τράχηλον αὐτοῦ, ὅτε εὐκολωτέρα γένοιτ' ἂν ἡ παιδαγωγία»· καί· «Νόμισον ἀγάλματα χρυσᾶ ἔχειν ἐπὶ τῆς οἰκίας τὰ παιδία· καθ' ἑκάστην ἡμέραν αὐτὰ ῥύθμιζε καὶ περισκόπει μετὰ ἀκριβείας, καὶ παντὶ τρόπῳ τὴν ψυχὴν κατακόσμει καὶ διάπλαττε,» πρβλ. καὶ ὁμ. κα' Ἐφέσ. — Ταὐτὰ καὶ Ἀριστοτέλης· «Οὐ μικρὸν διαφέρει τὸ οὕτως ἢ οὕτως ἐκ νέων ἐθίζεσθαι, ἀλλὰ πάμπολυ, μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν» (Ἠθικὰ Νκμχ. Β, 1 ἐν τῷ τέλει) καὶ «παῖδ' ἔτ' ἐόντα χρὴ καλὰ διδασκέμεν ἔργα» (Φωκυλίδης παρὰ Πλουτάρχῳ «Περὶ παίδων ἀγωγῆς Ι, 5). — (55) Ὁμήρ. Ἰλ. Α', 249). — (56) «Μέγα βίος, ἀγαπητοί, κἂν σφόδρα θηριώδης ᾖ τις κἂν φανερῶς (οὐ) καταγινώσκῃ διὰ τὸ δόγμα, ἀλλ' ἀποδέχεται λάθρα, ἀλλ' ἐπαινέσεται, ἀλλὰ θαυμάσεται.... Βούλει μαθεῖν ὅση ἡ τοῦ βίου λαμπρότης; ὅσην ἔχει τὴν πειθώ; Πολλοὶ τῶν αἱρετικῶν οὕτως ἴσχυσαν καὶ τὰ δόγματα καίτοι αὐτοῖς ὄντα διεφθαρμένα, οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων, αἰδοῖ τῇ περὶ τὸν βίον, οὐκέτι τὸ δόγμα ἐξήτασαν, ἄλλοι δὲ καὶ καταγινώσκοντες αὐτῶν διὰ τὸ δόγμα, ᾐδέσθησαν διὰ τὸν βίον, οὐ καλῶς μὲν πλὴν ὅμως τοῦτο ἔπαθον» (Πρξ. ὁμ. μζ', 60,331 § δ')· καὶ «Βί-

ἐφ' ἡμῶν ἐνεργοῦσα, ἐξάγει τῆς φυσικῆς ἡμᾶς τροχιᾶς, ὁπλίζει καθ' ἡμῶν αὐτῶν τὴν ἡμετέραν συνείδησιν (57), γεννᾷ καὶ σωματικὰς πολλάκις ποικίλας ἀσθενείας νόσους παθήσεις (58) καὶ πυκνὰ μετανοίας, ἐγκαρδίου ὀδύνης, αἰσχύ-

---

ος καθαρὸς καὶ αὐτοῦ τοῦ διαβόλου τὸ στόμα μετὰ πολλῆς τῆς περιουσίας ἐμφράξαι δυνήσεται» (ὁμ. στ' § δ' Α' Κορ. 61, 47). — Πρβλ. καὶ «Λογος περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας» 63,753· καὶ «Λόγος εἰς τὸν πλούσιον καὶ τὸν Λάζαρον» 48, 1027· ἐπίσης· «τοῦτο ἄνθρωπος ὅταν ἀρετὴν μετίῃ, Οὐδὲ γὰρ τὸ μορφὴν ἔχειν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὀφθαλμοὺς καὶ ῥῖνα καὶ στόμα καὶ παρειὰς καὶ τὰ λοιπὰ μέλη τοῦτο ἄνθρωπον ἀποδείκνυσι· ταῦτα γὰρ μέλη τυγχάνει τοῦ σώματος. Ἄνθρωπον γὰρ ἐκεῖνον ἂν καλέσαιμεν τὸν τὴν εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου διασώζοντα. Τί δέ ἐστι τοῦ ἀνθρώπου ἡ εἰκών; Τὸ λογικὸν εἶναι... ἀλλ' οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐνάρετον εἶναι, καὶ τὰ κακὰ διαφεύγειν, καὶ τῶν ἀτόπων παθῶν κρατεῖν, τὸ ταῖς ἐντολαῖς τοῦ Δεσπότου κατακολουθεῖν, τοῦτο ἄνθρωπος„ (Γενεσ. ὁμ γ' 53,196· πρβλ. καὶ τὴν γλαφυρὰν σύγκρισιν τῶν ψυχῶν τῶν δικαίων καὶ τῶν ἁμαρτωλῶν Ῥωμ, ὁμ. ι' § ε'. Τ. 60 480). — (57) «Οἱ πονηροὶ καὶ συνειδότες ἑαυτοῖς μυρία κακὰ πολλάκις ἐξ ὕπνων ἐξάλλονται, θορυβώδεις αὐτῶν οἱ λογισμοί, τεταραγμένοι οἱ ὀφθαλμοί, ὑποψίας γέμει πάντα, καὶ καταπλήττεται πάντα, χαλεπῆς προσδοκίας, δειλίας ἀνάμεστος αὐτῶν ἡ ψυχή, φόβῳ συστρεφομένη καὶ τρόμῳ ἀδρανὴς γίνεται. Οὐδὲν τῆς τοιαύτης ψυχῆς μαλακώτερον γένοιτ' ἄν, οὐδὲν ἀνοητότερον. Καθάπερ οἱ μαινόμενοι οὐχ ἑστήκασιν ἐν ἑαυτοῖς, οὕτως οὐδὲ ἡ τοιαύτη ἐν ἑαυτῇ ἕστηκεν. Πότε οὖν αὕτη εἰς συναίσθησιν ἔλθῃ, τοσαύτην ἔχουσα σκοτοδινίαν; .... Εἰ μὴ κόλασις ἦν, ποίας ταῦτα κολάσεως οὐ χεῖρω ὑπὸ φόβῳ ζῆν ἀεί, μηδέποτε θαρρεῖν, μηδέποτε ἀνίεσθαι;» (Πρξ. ὁμ. μζ' 60,332 § δ')· καί «ὁ πονηρὸς καλεῖται οὕτω παρὰ τὸ πονεῖν «οὕτω γοῦν καὶ ἡ Γραφὴ πόνον ἀεὶ τὴν πονηρίαν καλεῖ» (Πρξ. ὁμ. ζ' § γ' 60,67). (58) ... διὰ τοῦτο καὶ ὁ Θεὸς τοῦτο (τὸ σῶμα) κολάζει πολλάκις ὑπὲρ τῶν ἐκείνῃ πεπλημμελημένων, ὥστε διὰ τῆς τοῦ ἐλάττονος μάστιγος καὶ τὸ κρεῖττον τυχεῖν θεραπείας τινός» (Ἰωάν. ὁμ. λη', 59,211)· ταὐτὰ καὶ Πλάτων· «δεῖ οὖν ἐκεῖνο (τὴν ψυχὴν) καὶ πρῶτον καὶ μάλιστα θεραπεύειν, εἰ μέλλει καὶ τὰ τῆς κεφαλῆς καὶ τὰ τοῦ ἄλλου σώματος καλῶς ἔχειν» (Χαρμίδ. 156 Ε καὶ 157 Α πρβλ. καὶ Φίλιβ. 40 Β καὶ C)· περὶ τῶν τῆς ἀρετῆς θαυμαστῶν συνεπειῶν ἴδε καὶ Μτθ. νγ', 58,526 — Ἰωάν. πη' 59,477 — Ῥωμ. ὁμ. ιη' § ε'. 60,580 — Μτθ. ὁμ. ιστ' 57,237 — Ἰωάν. ὁμ. λστ', καὶ οζ' — Μτθ. οστ' § δ' καὶ ὁμ. ιστ' ια'. — Γενεσ. ὁμ. μ' 54,368 — Ῥωμ. κδ', β' 60,625 — Λόγ. μβ' «Ὅτι οὐ χρὴ θορυβεῖσθαι ὁρῶντας ἡμᾶς τοὺς μὲν ἀγαθοὺς κτλ.» — Β' Θεσσαλ. ὁμ ε' — Ῥωμ. ὁμ. ιθ'. — Μτθ. ὁμ. κδ' δ'. Περὶ δὲ τῶν τῆς κακίας ἀ-

νης καὶ ἀτιμίας ποτήρια ποτίζουσι ἡμᾶς, στιγμιαίαν καὶ πτερόεσσαν ἡδονῆς σκιάν, ὑπισχνεῖται καὶ παραδείκνυσιν ἐν τῇ τοῦ βίου τούτου βραχείᾳ ὁδῷ, ἥτις οὕτως εἰς θλῖψιν τελευτᾷ, ἐν ᾧ ἐναντίως ἡ γλυκερὰ καὶ ἐνήδονος ἐλαχίστη τῆς ἀρετῆς στενοχωρία, εἰς ἄνεσιν τέλος οὐκ εἰδυῖαν ἔρχεται. (59). Τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα περὶ τῆς Ἰωάννου

ποτελεσμάτων ἔπιθι Πρξ. ὁμ. νδ' γ' 60,377 — Ἐπιστλ. ε' Ὀλυμπιάδι διακόνῳ Τ. 52. — ὁμ. θ' Α' Θεσσαλνκ 62.423 — Φιλιππησ. ὁμ. δ' 62,205 — Α' Κορνθ. ὁμ. κβ' 61 — Ῥωμ. ὁμ. ε' 60,421 — Ἰωάν. Ὁμ. πη' 59,477 — Λόγ. κτ' «Περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας» 63,753 Γενεσ. — ὁμ. κε', 53,218. — Λόγ. εἰ, τὸν πλούσιον καὶ τὸν Λάζαρον 48,1027 — Ἑβρ. ὁμ. κδ' — Καὶ τέλος Γενέσ. ὁμ. γ' 53,196. — (59) Ταὐτὰ καὶ Ἀριστοτέλης· «τριῶν ὄντων τῶν εἰς τὰς αἱρέσεις, καὶ τριῶν τῶν εἰς τὰς φυγὰς καλοῦ, συμφέροντος, ἡδέος, καὶ τριῶν τῶν ἐναντίων, αἰσχροῦ, βλαβεροῦ, λυπηροῦ περὶ ταῦτα μὲν πάντα ὁ ἀγαθὸς κατορθωτικός ἐστιν, ὁ δὲ κακὸς ἁμαρτητικός, μάλιστα δὲ περὶ τὴν ἡδονήν.... (Ἠθικ. Νκμχ. Β, 2) Περὶ τῆς παρὰ Πλάτωνι ἀρετῆς καὶ κακίας καὶ τῶν ἐπακολουθημάτων αὐτῶν σημειοῦται καὶ Zeller· «Als die Schönheit und Gesundheit der Seele ist die Tugend unmitelbar auf die Glückseligkeit sie trägt ihren Lohn ebenso wie die Schlechtigkeit ihre Strafe, in sich selbst; sie ist die Herrschaft der göttlichen im Menschen über das thierische und als solche das einzige was uns frei und reich macht, uns dauernde Befriedigung und Gemütsruhe verschafft» (Grundriss d. Gesch. d. griech. Philos. S 93) (Γοργ. 504, A καὶ ἑξῆς. — Πολ. Δ', 353 A καὶ ἑξῆς· D, 443 C καὶ ἑξῆς· Θεαίτ. 177 B καὶ ἑξῆς· ἀνγνθ καὶ Ἠθκ. Νκμχ. A, 9. — Πλτν. Φαιδρ. 279, C — Κρτλ. 398, B. C — Καὶ Τ. 47 331 "Λόγος Β' πρὸς ἄπιστον πατέρα» καὶ ὁμ. Γενεσ. 53.196 — Ἰωάν. ὁμ. οθ' 59 425. πρβλ Πλτν. Ἀντεραστ. 137 A — Ἀλκβδ. 134, E καὶ Πολιτ. Α' βιβλ. 330 D, E — 331, A, φ ἄγαν συγγενεύουσι τὰ ἐν «Λόγ Β' εἰς ἄπιστον πατέρα 47,331. — Ὡσαύτως τὰ αὐτὰ περὶ κακῶν καὶ κακίας ὁ Ἀριστοτέλης· «Ζητοῦσιν οἱ μοχθηροὶ μεθ' ὧν συνδιημερεύσουσιν, ἑαυτοὺς δὲ φεύγουσιν, ἀναμιμνήσκονται γὰρ πολλῶν καὶ δυσχερῶν, καὶ τοιαῦθ' ἕτερα ἐλπίζουσι καθ' ἑαυτοὺς ὄντες, μεθ' ἑτέρων δὲ ὄντες ἐπιλανθάνονται. Οὐθὲν τι φιλητὸν ἔχοντες, οὐδὲν φιλικὸν πάσχουσι πρὸς ἑαυτούς. Οὐδὲ δὴ συγχαίρουσιν, οὐδὲ συναλγοῦσιν οἱ τοιοῦτοι ἑαυτοῖς· καὶ τὸ μὲν διὰ μοχθηρίαν ἀλγεῖ ἀπεχόμενόν τινων, τὸ δὲ ἥδεται, καὶ τὸ μὲν δεῦρο, τὸ δὲ ἐκεῖσε ἕλκει, ὥσπερ διασπῶντα· εἰ δὲ μὴ οἷόν τε ἅμα λυπεῖσθαι καὶ ἥδεσθαι, ἀλλὰ μετὰ μικρόν γε λυπεῖται ὅτι ἥσθη, καὶ οὐκ ἂν ἐβούλετο ἡδέα ταῦτα γενέ-

τοῦ Χρυσοστόμου (60) γενικῆς Ἠθικῆς ἐν τῇ σχέσει αὐτῆς πρὸς τὴν τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας.

σθαι αὐτῷ· μεταμελείας γὰρ οἱ φαῦλοι γέμουσιν· οὐ δὴ φαίνεται ὁ φαῦλος οὐδὲ πρὸς ἑαυτὸν φιλικῶς διακεῖσθαι, διὰ τὸ μηδὲν ἔχειν φιλητόν. Εἰ δὲ τὸ οὕτως ἔχειν λίαν ἐστὶν ἄθλιον, φευκτέον τὴν μοχθηρίαν διατεταμένως καὶ πειρατέον ἐπιεικῆ εἶναι· οὕτω γὰρ καὶ πρὸς αὑτὸν φιλικῶς ἂν ἔχοι, καὶ ἑτέρῳ φίλος γένοιτο» (Ἠθ.κὰ Νικομχ. I, 4. πρβλ. καὶ Τ', 9)· καὶ τέλος ὁ Πλάτων· «Σω. Δουλοπρεπὲς ἡ κακία.... Σω. Ἐλευθεροπρεπὲς δὲ ἡ ἀρετή Σωκρ. Οὐκοῦν φεύγειν χρή, ὦ ἑταῖρε. τὴν δουλοπρέπειαν.» Ἀλ β. 135, C). (60) «Περὶ τοῦ ἐγκωμιαστικοῦ ἐπιθέτε Χρυσόστομος σημειοῦμεν ἐν παρενθέσει καὶ ταῦτα· «... τότε δὴ (ἐν Ἀντιοχείᾳ ὄντα) καὶ τῶν φιλολόγων τινὲς τῷ μέλιτι τῆς ἐκείνου γλώττης διαφερόντως ἡδόμενοι, καὶ τοὺς λόγους ὡς μὲν ἐπωφελεῖς, ὡς δὲ ἀληθεῖς ὡς δὲ νοημάτων θείων πλήρης κατανοοῦντες, καὶ ὅπως μὲν σαφηνείας ὅπως δὲ μεθόδου καὶ τέχνης, ὅπως δὲ χάριτος ἔχουσι καὶ εὐροίας οἷον δὲ ῥυθμοῦ καὶ συνθήκης οἱ μὲν Θεοῦ τε καὶ Χριστοῦ στόμα οἱ δὲ (ὃ καὶ μᾶλλον κρατεῖν ἴσχυσε) Χρυσόστομον αὐτὸν ἀπεκάλουν (Συμεὼν ὁ Μεταφραστὴς ἐν βίῳ Χρυσοστόμου παρὰ Σαβελλίῳ τόμ. Η' σελ. 384) —διὸ «Ἄλλος αὐτὸν ἕλκει βοηθὸν ἁρπαζόμενος, ἄλλος καλεῖ δικαζόμενος σύνδικον, ἄλλος πεινῶν ὑπὲρ τροφῆς ἱκετεύει, γυμνὸς ὑπὲρ ἐνδύματος, ἄλλος αὐτὸν ἀποδύει, ἄλλος πενθῶν εἰς παράκλησιν δεῖται· δ σιῶν ἕτερος ἀπολυθῆναι βοᾷ· ἕλκει τις αὐτὸν ἄλλος πρὸς νόσων ἐπίσκεψιν, ξένος αἰτεῖ καταγώγιον· ἕτερος παραστὰς χρέως ὀδύρεται· ἄλλος ἐπόπτην καὶ διαλλακτὴν τῶν κατ' οἶκον μεταπέμπεται στάσεω· οὐδὲ δοῦλος πρὸς ἄλλον καταφεύγει, δεσπότου πικρὰν ὀλοφυρόμενος ἀγανάκτησιν. Χήρα βοᾷ τὸ ἐλέησον· ἄλλη τὴν ὀρφανίαν ὀδύρεται· μυρίαι τῷ πατρὶ καὶ ἐκ ἑτέρων πρὸς ἑκάστους ὑπὲρ ἑκάστου τροπαί. Ἁρπάζεταί τις καὶ συνήγορος ὁ πατήρ· λιμὸς ἐνοχλεῖ, καὶ τροφεὺς ἐκ συνηγόρου γίνεται· νοσεῖ τις καὶ εἷς ἰατρὸν ὁ τροφεὺς μεταβάλλεται· πένθει τις περιπέπτωκε καὶ ὁ νοσοκόμος εὑρίσκεται παραμύθιον· ξένων ἐπέστη φροντίς, καὶ ξενοδόχος ὁ πάντα γεγονὼς ἀναδείκνυται..... Migne Τ. 84 σελ. 48 καὶ ἑξῆς· ἐκ τοῦ παρὰ Φωτίῳ «Βιβλιοθήκη» Κῶδιξ σογ' τεμαχίον).

ΤΕΛΟΣ

Χάριν τῶν ἐνδιαφερομένων
σημειοῦμέν τινα χρονολογικῶς
ἐκ τῆς περὶ Χρυσοστόμου φιλολογίας,
οὗτινος τὰ ἔργα
ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Πατρολογίᾳ τοῦ Migne
εὕρηνται ἐν τόμοις (47—64).

Lutz (Zos). Chrysostomus und die übrigen berühmtesten kirchlichen Redner alter und neuer Zeit; eine Entwickelung homiletischer Principien, Tubingen 1846, 8°.

Villemain, Eloquence chrétienne au IV siècle 1849 (154-217).

Gounou (Fréd.) Chrysostome prédicateur aux Églises d' Antioche et de Constantinople; thèse, Strasb. 1853, 8°.

Bergier (Z. B), Histoire d. s. Jean Chrysostome, archevêque de Constantinople, docteur de l' Église, sa vie, ses oeuvres, son siécle influence de son génie, Paris 1856 8° 12°.

Dr Friedrich Wörter. Gaude und Freiburg 1856.

Dr. A. Neander. Der heilige Chrysostomus. Berlin 1858 (3 Aufl).

Martin (E), St. J. Chrysostome ses oeuvres et son siecle. Montpellier, 1860.

Rochet, Histoire de Jean Chrysostome 1866. Paris 2 vols.

Δωροθέου Εὐελπίδου, Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου οἱ περὶ ἱερωσύνης λόγοι. Ἐν Ἀθήναις 1867.

Fabrège (Fréd). Saint Jean Chrysostome et les ideés politiques des Pères de l' Eglise dans Rev. général (Brux 1868) II 229 — 44, 359 — 70.

Förster (Th.) Chrysostomus in seinem Verhältniss zur antiochenischen Schûle, ein Beitrag zur Dogmengeschichte, Gotha 1869, gr. 8°, XV — 191.

Macgilvray (Walter), John of the Golden Mouth Preacher

of Antroch and Primate of Constantinople; London 1871.

R. P. Angustin Largent, de l' Oratoire, Saint Jean Chrysostome et la critique contemporaine (Revue des questions historiques Paris 1-er Juillet 1873).

Böhringer (Frdr. u Paul). J. Chrysostomus und Olympias Stuttg. 1876 (2. Aufl).

Δωροθέου τοῦ Σχολαρίου πρώην ἀρχιεπισκόπου Λαρίσσης. Κλεὶς Πατρολογίας Migne καὶ βυζαντινῶν συγγραφέων. Ἐν Ἀθήναις 1879.

Stephens (W. R. W) Ste Chrysostome, his life and times, a sketch of the church and the empire in the fourth century London 2-te 1880.

Gass Geschichte der christlichen Ethik. Berlin 1881.

Ludwig (F), Der heilige Johannes Chrysostomus in seinem Verhältniss zum byzantinischen Hof; Braunsberg 1883.

Rush Life and times of Chrysostom, London 1885.

Uberweg — Heinze Geschichte der Philosophie Berlin 1886.

Ed. Zeller Grundriss der Geschichte der griechischen Philosophie 1889 (3. Aufl).

L. Ackermann Die Beredsamkeit d. h. Chrysostomus Würzb. 1889.

W. Schmidt, Das Gewissen Leipzig 1889.

Aimé Puech, Professeur adjoint á la Faculté des lettres de Rennes. St Jean Chrysostome et les moeurs de son temps. Paris Hachette 1891.

Νικηφόρου Καλογερᾶ Ἀρχιεπισκόπου — Ἐκλογὴ ἐκ νοημάτων καὶ λόγων διαφόρων Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Ἐν Ἀθήναις 1891.

Χ. Δρακοντίδου — Γλαφυραὶ διδασκαλίαι Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου πρὸς γονεῖς, τέκνα, συζύγους κτλ. ἐν μεταφράσει ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐκλογῆς τοῦ σεβ. κ. Καλογερᾶ. Ἐν Ἀθήναις 1893.

(Πλείονα ὅρα Chevalier «Repert. des sources hist. col. 1178 — 1180 καὶ 2672).